

Створення та розвиток електронних енциклопедій в Україні

Ключові тези розділу

- Електронна енциклопедистика зародилася в останній чверті 20 ст. у США й відтоді постійно розвивається, вдосконалюючи структуру й способи накопичення, систематизації та репрезентації енциклопедичних знань.
- «Вікіпедія», попри те, що не є енциклопедією у звичному розумінні цього типу видань, істотно впливає як у позитивному, так і негативному сенсах на розвиток електронної енциклопедистики у світі.
- В Україні розвиток електронної енциклопедистики зумовлений передусім створенням фундаментальних енциклопедичних видань, зокрема появою та вдосконаленням їхніх електронних версій.

Electronic encyclopedias and their development in Ukraine

Highlights

- *Emergence and spread of the digital encyclopedic practice traced to the United States (the last quarter of the 20th century). Since then, this branch has been constantly evolving, improving methods, ways of accumulation, systematization and representation of encyclopedic knowledge.*
- *Although Wikipedia cannot be called an encyclopedia in the classical sense, it significantly influences the development of the digital encyclopedic practice in the world (academic and business publishing), causing both positive and negative trends or changes.*
- *In Ukraine, the stimulus for the development of digital encyclopedics is primarily fundamental paper encyclopedias (it is about creating and improving their electronic versions).*

1.1. Становлення та поширення електронної енциклопедистики

Найприкметніша особливість світової енциклопедистики початку 21 століття – розвиток електронних енциклопедій, зумовлений поширенням інформаційних технологій. Нині довідкові видання є не лише друкованими працями значного обсягу, а й ґрунтовними електронними базами даних. Сучасні довідкові джерела – це «результат тривалого періоду трансформацій, спричинених культурними, політичними та технологічними чинниками» [1].

Як відомо, енциклопедію часто вважають «взірцем найповнішого та авторитетного подання інформації з широкого кола питань чи вузької галузі, еталоном знання та віддзеркаленням рівня науки й культури» [2]. Такі видання викликають посилене зацікавлення серед науковців, діячів політики, культури, мистецтва, видавців і найширшого кола читачів. Акумулявання, поширення й використання знань – це головне призначення будь-якої енциклопедії, а в сучасних реаліях вона ще й має сприяти «швидкому доступу суспільства до необхідної інформації» [3, с. 404].

На думку Н. Черниш, «у сучасному суспільстві, яке вже давно вступило в інформаційну еру, постійно з'являються нові засоби та форми поширення довідкових відомостей» [4, с. 335]. Глобалізація інформаційного простору забезпечує нині користувачам мережі Інтернет вільний, не обмежений нічим доступ до різноманітних корисних ресурсів, а це стає «важливим фактором духовного й суспільного життя кожної людини» [там само, с. 335].

Цілком слушно зазначає Л. Демська-Будзуляк, що найвідчутнішою ознакою цифрової доби є зміна форми збереження й передавання інформації. Вона відбулася за двома напрямками – оцифруванням раніше опублікованих видань та створенням нових, суто електронних баз та ресурсів, що можуть і не мати паперових аналогів [5, с. 33].

На зламі 20–21 століть набув поширення процес створення електронних енциклопедій, зокрема тих, що стали цифровими аналогами друкованих видань або ж окремими електронними проєктами. Початком розвитку електронної енциклопедистики інколи називають 1981 рік, коли було здійснено спроби використання текстів «Britannica Encyclopaedia»¹ в електронному вигляді [там само, с. 39]. За освоєння нового формату енциклопедії творці «Britannica Encyclopaedia» взяли ще в середині 1970-х років, однак повноцінну віртуальну версію на компакт-дисках оприлюднили лише 1993 року.

Щоправда, історія електронної енциклопедистики почалася раніше. Зокрема, її пов'язують з іще одним відомим у світі французьким виданням – «Grand Larousse encyclopédique» та скороченою версією – «Petit Larousse illustré»². Так, ще в 1958 році на Всесвітній виставці «Експо 58» у Брюсселі в павільйоні видавництва «Larousse» для відвідувачів діяла електронна довідкова система, створена на основі енциклопедичних статей з історії, географії, літератури. Проте лише 1996 року видавництво запровадило практику створення енциклопедії та словників на компакт-дисках.

Серед найперших електронних енциклопедичних видань варто згадати також оцифровану й представлену на CD-дисках «Academic American Encyclopedia»³, що її в подальшо-

¹Найдавніша й найвідоміша у світі енциклопедія. Її засновано 1768 року в Шотландії (згодом почали друкувати в США). Відтоді було підготовлено 15 перевидань енциклопедії.

²Енциклопедію укладають у видавництві «Larousse» від 19 ст., коли було опубліковано багатотомний універсальний енциклопедичний словник «Grand dictionnaire universel du XIX siècle» (1865–1976), редактор якого – П'єр Ларусс (він також засновник цього видавництва). Згодом воно перетворилося на один із найбільших видавничих центрів Європи, де надруковано низку великих і малих енциклопедій, які часто називають «Ларуссами».

³«Academic American Encyclopedia» – 21-томне загальне видання, опубліковане 1980 року в США. Енциклопедію створено у видавництві «Grolier», яке відоме передусім тим, що впродовж 1945–1985 років публікувало найпершу в США універсальну енциклопедію «Americana», історія друку якої розпочалася 1829 року.

му видозмінили в низку видань: «The Electronic Encyclopedia» (1986), «The Grolier Electronic Encyclopedia» (1987), «The New Grolier Electronic Encyclopedia» (1988–91), «The New Grolier Multimedia Encyclopedia» (1992) та інші. Останню її CD-версію було оприлюднено 2003 року під заголовком «Grolier Multimedia Encyclopedia».

Першою ж саме мультимедійною електронною енциклопедією, тобто такою, де цифровий формат був невід'ємною складовою контенту, відрізняючи її від паперового відповідника (звуковий чи анімаційний супровід, інший дизайн тощо) й набуваючи самостійності, стало американське видання «Compton's Multi-Media Encyclopedia»⁴, випущене на CD-дисках 1989 року. На цьому ж цифровому носіїві 1995 року вперше з'явилася мультимедійна версія видання «Encyclopedia Americana», а в 1998 році – німецького «Brockhaus». Творці «Columbia Encyclopedia»⁵ виявили креативність, запропонували 1991 року її електронну версію у вигляді спеціального гаджета з дисплеєм, що вмщував до 8 рядків тексту.

Зауважимо, що користування електронними версіями енциклопедій на цифрових носіях не мало особливих переваг для читачів із точки зору пошуку інформації. Унаочнює цю думку експеримент на прикладі енциклопедії «Brockhaus», мета якого – порівняти, де швидше й зручніше віднайти довідкові відомості – у її паперових томах чи на компакт-дисках. Виявилось, що у разі, коли книжкові енциклопедії «під рукою», в них необхідну інформацію знаходять за меншу кількість часу, ніж на компакт-дисках [6, с. 375]. Звісно, ці результати актуальні на той час, коли продуктивність комп'ютерів була нижчою, ніж нині, а електронні версії енциклопедій були менш зручними.

⁴Мультимедійну енциклопедію створено на базі багатотомного ілюстрованого видання «Compton's Pictured Encyclopedia», заснованого 1922 року й орієнтованого на дітей та молодь (як прийнято вважати, саме в цій енциклопедії вперше на шпальтах поєднано текст із ілюстраціями).

⁵Однотомне енциклопедичне видання Колумбійського університету (США), що вперше вийшло друком 1935 року (відтоді опубліковано 6 видань).

В останні кілька десятиліть фіксуємо активну трансформацію електронних енциклопедичних видань, що з цифрових носіїв «мігрують» в мережу Інтернет, набуваючи нового термінологічного позначення – онлайн-енциклопедії (інколи вживають також терміни-синоніми: веб-енциклопедія, або інтернет-енциклопедія).

Першими онлайн-енциклопедіями закономірно стали провідні у світі універсальні видання – «Britannica Encyclopaedia», «Encyclopedia Americana», «Brockhaus», «Grand Larousse encyclopédique». Так, 1994 року було запропоновано онлайн-версію енциклопедії «Britannica». 1997 року в мережі Інтернет з'явилася енциклопедія «Americana» (2002 року її читачам було представлено оновлену версію інтерфейсу, що забезпечило розширені можливості пошуку інформації та вперше в історії енциклопедистики створило сприятливі умови для користування електронним виданням людям з обмеженими можливостями). Видавництво «Larousse» презентувало відповідну онлайн-енциклопедію у 2008 році. Зрозумівши, що в інформаційному просторі їх починає витісняти французька «Вікіпедія», для зареєстрованих читачів було надано несподівану можливість стати авторами статей чи експертами, які перевіряють наявні статті, контролюють їхній зміст і достовірність фактажу. Між іншим, видавництво продовжує традиції підготовки класичних енциклопедій – однотомник «Petit Larousse illustré» друкують і досі, щороку пропонуючи нове перевидання.

Характерною особливістю розвитку онлайн-енциклопедистики є те, що вона починає витісняти класичну із властивим їй дороговартісним друком паперових томів. Зокрема, після 21-го видання «Brockhaus»⁶, здійсненого в 2005–2006 роках, видавничий дім «Bibliographische Institute & F. A. Brockhaus» припинив друк видання. 2008 року енциклопедія «Brockhaus» перейшла у власність міжнародного медіаконцерну «Bertelsmann» й отримала новий поштовх для розвитку: з'явився електронний формат енциклопедії, були спроби

⁶21-ше видання «Brockhaus» 2005–2006 років складається з 30 томів, що разом містять 300 тис. статей і 40 тис. ілюстрацій.

продовжити традицію друку томів. 2015 року енциклопедія «Brockhaus» почала належати шведській освітньо-видавничій компанії «NE Nationalencyklopedin AB» й відтоді існує лише як онлайн-енциклопедія.

«Britannica Encyclopaedia» повністю відмовилася від друкованого формату після того, як у 2010 році востаннє опублікували 15-те видання⁷ з традиційним поділом на мікро- і макроредію та спрощену 30-томну версію енциклопедії (без зазначеного поділу). Рішення ухвалили 2012 року, хоча перша спроба відмовитися від друку томів та оприлюднювати енциклопедичні матеріали винятково на сайті енциклопедії була 1997 року. Імовірно, цього тоді не сталося, оскільки на той час, як зауважено вище, для користувачів не було явних переваг цифрового формату над паперовим, до того ж персональні комп'ютери мало обмежене коло осіб. Нещодавно з нагоди 250-річчя енциклопедії вийшов друком річник «Britannica Encyclopaedia», засвідчивши, що електронна енциклопедистика повністю не витіснила класичну з традиційною формою подання інформації.

Цікавий факт: «Encarta», найперша суто електронна універсальна енциклопедія, що не має паперового відповідника, створена 1993 року корпорацією «Microsoft», не знайшла свого продовження в мережі Інтернет⁸. Останнє її видання, що складалося із 68 тис. статей, великої кількості фотоілюстрацій, відеофрагментів і карт, було оприлюднено на DVD-дисках 2007 року. Цю версію енциклопедії певний час можна було отримати на одному із сайтів. Не змінило ситуації навіть злиття «Encarta» з відомою американською «Collier's Encyclopedia» у 1998 році. Прикметно також і те, що на базі «Encarta» 1999 року реалізували паперовий енциклопедичний словник англійської мови «Encarta World English Dictionary». Зазвичай же спостерігаємо інший випадок, коли паперові енциклопедичні видання, навпаки, стають підґрунтям для створення електронних.

⁷15-те видання «Britannica Encyclopaedia» 2010 року складається з 32 томів, що містять 65 тис. статей і 24 тис. ілюстрацій.

⁸Роботу над створенням «Encarta» розпочали ще 1985 року.

Безумовно, на розвиток онлайн-енциклопедій впливає «Вікіпедія», що, з одного боку, сприяє вдосконаленню електронного формату класичних енциклопедій, а з іншого – зумовлює занепад багатьох видань із давньою історією. За словами Н. Бентцен, маючи приклад «Вікіпедії», читачі почали очікувати від колективів традиційних енциклопедій вільного доступу й швидкого оновлення застарілих даних. Це призвело до того, що нині маємо істотні зміни в енциклопедичному ландшафті Європи і всього світу [7, с. 4]. Власне, той факт, що «Brockhaus» і «Britannica Encyclopaedia» більше не здійснюють перевидань томів, пов'язано також із поширенням популярності «Вікіпедії», наявність якої нівелює необхідність у споживачів довідкової інформації купляти громіздкі багатотомні книжкові видання. Платні електронні енциклопедичні ресурси так само не знайшли свого споживача, що зумовило занепад «Encarta», а також електронної версії «Encyclopedia Americana» та багатьох інших енциклопедичних проєктів комерційного характеру.

Розвиток електронної «народної енциклопедистики»⁹ позначився появою енциклопедичних проєктів, користування якими не вимагало оплати. Це суттєва особливість енциклопедичної сфери, що раніше їй не була притаманна. Енциклопедії у вигляді об'ємних книг зазвичай мають високу вартість. Електронні видання на цифрових носіях так само ніколи не були безплатними. Класична енциклопедистика завжди потребувала значного фінансування, що забезпечувала або держава, або комерційні організації. Натомість онлайн-енциклопедистика засвідчує домінування енциклопедій з вільним (безплатним) доступом до інформації. Приміром, в Україні нам не відомі платні онлайн-енциклопедії, проте у світі такі існують. Зокрема, «Britannica Encyclopaedia» й «Brockhaus» на власних сайтах користувачам пропонують оформити передплату¹⁰, оскільки безкоштовно доступна лише обмежена кількість статей.

⁹ Народними, або вільними енциклопедіями часто називають довідкові ресурси, створені на основі вікі-технології (наприклад, «Вікіпедія»).

¹⁰ Вартість річної передплати на «Britannica Encyclopaedia» становить 74,95 \$, на «Brockhaus» – 59,99–99,99 \$ залежно від тарифу (дані 2021 року).

З'явилися також інші новації, зумовлені «Вікіпедією». Нові інформаційні технології принципово змінили способи міжособистісного спілкування, розширили його сферу до загальнопланетарних масштабів. Нині будь-хто може не лише користуватися інформацією в Інтернеті, а й самостійно створювати й поширювати її для інших. З'явилося поняття «мудрості натовпу» – концепція, що пропагує ідею переваги інтелектуального потенціалу колективу над окремими індивідами навіть високого фахового рівня. Ця концепція знаходить втілення в енциклопедичній співпраці людей по всьому світу, які беруть участь у підготовці «Вікіпедії». Водночас, на думку окремих науковців, необмежена кількість людей із не підтвердженою кваліфікацією і часом сумнівними знаннями сприяють девальвації однієї з основних рис наукового знання – його достовірності.

Шкода від отримання помилкового знання, яке видається за достовірне, для окремої людини і суспільства в цілому полягає не лише в тому, що це знання не відповідає дійсності, отже, вводить людину в оману, а й у тому, що воно уможливорює маніпулювання як окремими людьми, так і цілими суспільствами [8, с. 6]. Щоправда, адміністратори «Вікіпедії» запровадили критерій значимості, особливо щодо статей-персоналій. Цікаво те, що в українському сегменті «Вікіпедії» часто орієнтуються на «Енциклопедію Сучасної України», наявність персоналії в якій є вагомим критерієм для створення статті про особу.

Уважаємо, що видозміна характеру підготовки енциклопедичних видань (їх почали укладати не редакційні колективи, а спільноти людей) є фундаментальною новацією в енциклопедичній справі, пов'язаною із входженням людства в цифрову епоху.

Проблема надійності інформації в енциклопедистиці нині особливо важлива. «Вікіпедія», конкуренцію з якою академічні енциклопедії часто програють, а відтак занепадають, не в змозі компенсувати той рівень достовірності знань, що властивий академічним виданням. Така ситуація в час роз-

витку глобального інформаційного простору може бути загрозливою.

«Вікіпедія» для багатьох людей у світі стала основним джерелом довідкової інформації. Проте, як свідчать американські дослідники, неправдиві, викривлені факти у «Вікіпедії» трапляються часто. Інша річ, їх навчилися швидко усувати, однак багато статей, передусім тих, тематика яких не має певного політичного, соціального, культурного резонансу й користується не надто великою увагою серед читачів, можуть упродовж тривалого часу вміщувати містифіковані дані, поширюючи їх в інформаційному просторі [9].

Звісно, не лише у «Вікіпедії» (у якій викривлення інформації найчастіше здійснюється або через некомпетентність автора, або свідомо), а в будь-якому енциклопедичному виданні можуть траплятися неточності в наведенні цифр, фактів, що допущено без злого наміру. Це може бути елементом неухважності автора / редактора або ж наслідком процесу інформатизації суспільства, коли й сам експерт (автор статті) стає заручником великої кількості джерел інформації, несвідомо орієнтуючись на хибні дані. Яскравий приклад – стаття в «Britannica Encyclopaedia» про український літак «Мрія» АН-225, у якій його було названо російським, поки у 2018 році завдяки ініціативі 7-річного хлопчика не виправили на коректний варіант¹¹.

За окремими розвідками, статті з наукової тематики (зокрема про точні науки) у «Вікіпедії» містять у середньому чотири неточності, а в «Britannica Encyclopaedia» – три [10]. Щоправда, такі дослідження провадять зазвичай на матеріалі англійської «Вікіпедії», а в статтях іншими мовами ситуація може бути вкрай неочікуваною. Згадаймо нещодавній скандал навколо статей шотландською мовою (належить до міноритарних мов): за даними ЗМІ, у шотландській версії «Вікіпедії» знайшли тисячі мовних помилок; з'ясувалося, що

¹¹«Мрія» – український літак: 7-річному блогеру Захару відповіли і пообіцяли виправити помилку. Голос Америки. 2018. 1 лют. <http://ukrainian.voanews.com/a/mria-zahar/4234442.html> (переглянуто 20.01.2021).

майже половину всього корпусу статей написав американський підліток, рівень володіння шотландською мовою якого низький¹².

Ще один цікавий факт: у 2006 році у «Вікіпедії» було створено понад 6 тисяч статей «сибірською» мовою, якої не існує. Це була суміш російських говірок та обсценної лексики (лайки), нею написали більше статей, ніж на той час узбецькою та білоруською. Лише через рік розділ помітили й вилучили¹³.

Співвідношення кількості неточностей у статтях соціогуманітарного профілю зовсім інше, ніж із точних наук. У межах вікіпедійного наративу навіть виник термін – *війна редагувань*, що полягає в регулярній зміні тексту в статтях, що зумовлено протистоянням різних точок зору. Це агресивне використання механізму редагувань із метою перемогти в суперечці, пов'язаній зі змістом статті. Такі «війни» притаманні статтям, тема яких суперечлива з політичних, ідеологічних чи культурних переконань. Класичні енциклопедії ці теми висвітлюють нейтрально (коли жодна з наведених точок зору не домінує над іншими), а у «Вікіпедії» внаслідок конфронтацій думок, конфліктів інтересів нейтральна позиція інколи нівельована.

Частіше ж маємо ситуацію, коли ту саму тему, представлену статтями різними мовами (йдеться не про переклад, а самостійність змісту), висвітлено нібито й нейтрально, з дотриманням усіх норм і правил учасників «Вікіпедії», проте з нюансами у формулюваннях, за якими все ж можна простежити ідеологічні упередження. Як свідчить розвідка Ю. Козир і М. Дубініної, у статтях української й російської «Вікіпедії», присвячених темі сучасного військового конфлікту на Сході України, по-різному

¹²Семенова І. У шотландській Вікіпедії знайшли тисячі помилок. З'ясувалося, що 50% її статей створив підліток зі США, який не знає шотландської. НВ. 2020. 31 серп. <https://nv.ua/ukr/world/countries/vikipediya-u-shotlandskiy-versiji-saytu-znayshli-tisyachi-pomilok-ostanni-novini-50109269.html> (переглянуто: 12.02.2021).

¹³Пулатова К. Двадцятиріччя Вікіпедії: найцікавіші статті та незвичайні факти про енциклопедію. УНІАН. 2021. 15 січ. <https://www.unian.ua/science/dvadyatirichchya-vikipediji-vikipediji-vipovnilosya-20-rokiv-cikavifakti-novini-11282882.html> (переглянуто 12.02.2021).

розставлено смислові акценти, але при цьому витримано єдину термінологію під час називання фактів. Резюмуючи, автори зазначають: «хто хоче дізнатися про “війну” на Сході України, той отримає інформацію, яка підсилить власне ставлення до цих подій саме як до війни, а хто запитує про “конфлікт”, той отримає інформацію для зміцнення такої позиції» [11, с. 313]. Тонкощі формулювань не враховано в методиці науковців із Гарварду, які на прикладі аналізу статей про політику США заявляють, що «Вікіпедія» наздоганяє «Britannica Encyclopaedia» за нейтральним тоном викладення інформації [12]. На їхню думку, в таких статтях точки зору республіканців і демократів із часом урівноважуються завдяки частим виправленням користувачів, хоча від початку дослідники простежують у них превалювання ідей демократів. Висновок американських учених зумовлений тим, що вони орієнтувалися на семантично марковані слова і фрази, але не брали до уваги смислові акценти, про які зауважують українські науковці.

Окрім дискусій навколо редагувань, для «Вікіпедії» характерне і явище вандалізму, що полягає в навмисному спотворенні тексту статті, його ключових фрагментів, слів. Це може бути одна із тактик «війни» редагувань, тобто коли акт вандалізму здійснюють на ґрунті ідейних суперечок або ж намаганням спровокувати конфлікт, показати зневагу до статті чи ресурсу тощо. Інколи акт вандалізму провадять із метою експерименту. Згадаймо кейс, що мав місце у 2009 році й набув широкого суспільного розголосу: ірландський студент, виконуючи соціологічне дослідження, у статті «Вікіпедії» про французького композитора Моріса Жарра в день його смерті дописав цитату, яка начебто йому належить. Вигадану студентом цитату згадували провідні ЗМІ, коли сповіщали про завершення життєвого шляху композитора (зміст цитати мав характер осмислення власного життя, тому журналісти й звернули увагу на неї)¹⁴. Цей випадок красномовно свідчить

¹⁴Irish student's Wikipedia hoax dupes newspapers. Science X. 2009. 7 May. <https://phys.org/news/2009-05-irish-student-wikipedia-hoax-dupes.html> (переглянуто 12.02.2021).

не лише про рівень достовірності інформації у «Вікіпедії», а й про якість сучасної журналістики, де перевірка фактів – справа чи то вкрай нелегка, чи то нині другорядна.

Інформаційний вандалізм відомий ще з минулого століття; тоді ж з'явився й інший термін контраверсійного характеру – інформаційна екологія, яким згодом почали позначати окрему наукову дисципліну, присвячену вивченню питань «закономірності впливу інформації на формування й функціонування людини, людських спільнот, людства загалом, а також на здоров'я як стан психічного й соціального добробуту» [13, с. 20]. Виникло й поняття інформаційної екосистеми у значенні збереження непорушності змісту тексту, тобто надійності фактів.

Сьогодні ж – у час комунікаційно-інформаційних технологій – поняття інформаційної екології набуло дещо іншого значення, хоча й продовжує перебувати в загальних рамках наведеного вище тлумачення. Нині її розуміють передусім як комплекс заходів, спрямований на захист людей від спотвореної інформації, що здатна впливати на свідомість людських груп, закріплюючи в них певні (хибні) уявлення, переконання, стереотипи.

На думку Г. Андрейко, питання інформаційної екології, що сприймається як щось менш істотне порівняно з біологічною екологією, насправді, в сучасному світі потребує набагато більш активної уваги, зокрема й дослідження її як «доктрини виживання людства в умовах інформаційного середовища» [14, с. 6]. Цю ж позицію відстоюють В. Кобільник і А. Гізун, зазначаючи, що інформаційні впливи та війни «здатні обернутися для людства тотальною катастрофою, оскільки як інструмент політики інформаційна війна означає існування одного суспільства ціною зникнення іншого шляхом знищення культурних цінностей та свідомості членів цього суспільства» [15, с. 28].

Отже, з розвитком комп'ютерних засобів, телекомунікаційних мереж та інтернет-технологій сучасний світ поступово перейшов в епоху інформаційного суспільства, у якому роль

інформації, що є загальнодоступною та швидко поширюється, експоненційно збільшилася. Водночас кіберпростір відзначається не лише великими обсягами відомостей із будь-якого питання й мобільністю їх пошуку, а й тим, що інформація може бути двох категорій – достовірна (правдива) й недостовірна (псевдодостовірна – така, що частково містить правду, та фейкова – така, що зовсім не відповідає дійсності, тобто повністю містифікована). Поширення недостовірної інформації, особливо тієї, що стосується життєво важливих питань, нині є для людства серйозним викликом.

У межах інформаційного суспільства, коли інформація стала основним ресурсом, а також у результаті розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій для її збереження, оброблення та передачі, виникло поняття інформаційної культури – принципів взаємодії людини з інформацією, спрямованих на вміння цілеспрямовано опрацьовувати її за допомогою сучасних технічних методів і засобів. Інформаційна культура є частиною загальної культури людини. Її важливою складовою є інформаційна грамотність, що полягає в умінні шукати, оцінювати, вибирати інформацію незалежно від того, в якому вигляді вона представлена. Розрізняти достовірну інформацію від фейкової – одне з важливих питань інформаційної грамотності та інформаційної культури загалом.

Поруч із викривленням інформації з'являється нове явище, яке фіксуємо у «Вікіпедії» (передусім на матеріалі біографічних статей). Ідеться про PR-технології, завдяки яким персоналію виставляють або у вигідному, або, навпаки, не вигідному для неї світлі. Це той випадок, коли не вдаються до використання неправдивої інформації, а лише застосовують мовні прийоми, завдяки яким певний біографічний факт набуває необхідних смислових конотацій. На цьому навіть навчилися робити бізнес, адже деякі рекламні агенції серед своїх послуг пропонують на замовлення підготовку чи редагування статей у «Вікіпедії», що передбачає покращення (або погіршення – для конкурентів) опису біографії людини.

Викривлення інформації, дезінформація тощо, тобто все те, що порушує екологію інформації (знань) – ці явища в сучасному інформаційному просторі (мас-медіа, соціальні мережі, відкриті довідкові ресурси) набули загрозливого зростання. Будь-які відомості нині варто перевіряти кілька разів перед тим, як їх оприлюднювати. За деякими даними, 80 % усієї інформації, якою володіє людина, отримано із джерел, що можуть зазнавати впливу: «Треба усвідомити той факт, що ми дізнаємося про світ здебільшого не безпосередньо; переважно йдеться про світ, повідомлений через засоби комунікації. Те, що людина сьогодні знає, щонайбільше на 20% ґрунтується на її власному досвіді, а 80 % передається через пресу, радіо й телебачення» [16, с. 144].

«Вікіпедія», яку читають мільйони людей і якій довіряють, стала зручним майданчиком для проведення інформаційних війн, протистоянь і конфліктів. У цій ситуації, тобто в умовах поширення дезінформаційних процесів, зумовлених нав'язуванням різноманітної політичної пропаганди, конспірологічних теорій, продукуванням фейкових новин тощо, на думку норвезьких енциклопедистів Е. Болстада й С. Петтерсена, суспільство почало демонструвати великий попит на якісну надійну інформацію, подану реальними експертами, передусім науковцями [17, с. 169]. Це твердження удокладнює головний редактор латвійської «Національної енциклопедії» В. Щербінскіс. На його думку, нині електронні енциклопедії в різних країнах Європи зазнають ренесансу – перебувають на новій хвилі свого розвитку. Річ у тім, що в умовах маніпулятивних новин та загалом тенденцій спотворення даних надзвичайно важливо мати джерела достовірної інформації. Це чудовий час, коли енциклопедичні проекти можуть стати в нагоді як відповідне джерело [18].

На сучасному етапі розвитку українського книговидання енциклопедії, надаючи в стислій формі велику кількість інформації, стають незамінними джерелами знань для вирішення наукових, професійних питань, самоосвіти або ж задоволення власної допитливості. Як і у світі, особливо-

го значення набувають проблеми забезпечення українського інформаційного простору достовірними, високоякісними енциклопедичними виданнями.

Дослідники часто згадують «Веб-енциклопедію Києва» як чи не найпершу українську електронну енциклопедію (її засновано 1998 року), наголошуючи, що в Україні доволі швидко запозичили досвід зарубіжних колег щодо впровадження нового формату представлення енциклопедичних знань. Хоча про необхідність розвитку електронної енциклопедистики в Україні йшлося раніше, зокрема фахівці Національної бібліотеки України імені В. Вернадського ще на початку 1990-х років обґрунтовували потребу в створенні в електронному вигляді енциклопедії «Книжкова спадщина України», основна мета якої – «надання дослідникові знань про інформаційне середовище епохи написання пам'яток слов'янської писемності та українського книгодруку, сприяння подоланню семантичного бар'єру, зумовленого часовою віддаленістю цього середовища від сьогодення» [19, с. 4].

Останнім часом значення і вплив української енциклопедистики стрімко зростає, що зумовлено сучасними запитами суспільства, розвитком і вдосконаленням теоретичного підґрунтя та практичних механізмів енциклопедистики, розширенням її можливостей, зокрема використанням комп'ютерних мереж, електронних баз даних, а також важливими світовими процесами, серед яких – глобалізація, динамічний розвиток співпраці країн у різних галузях техніки, науки та культури тощо.

Ще не так давно, 2013 року, на конференції «Українська енциклопедистика» в Києві проф. Т. Добко висловила думку про необхідність у країні створення онлайн-енциклопедії на зразок «*Britannica Encyclopaedia*» чи «*Grand Larousse encyclopédique*», доцільності появи порталу української енциклопедистики, що мав би вигляд інтегрованого структурованого ресурсу про енциклопедії, довідники, бібліографічні покажчики [20, с. 50]. Тодішній загальний рівень розвитку української електронної енциклопедистики можна продемонструва-

ти словами Г. Боряка й Г. Папакіна: «Перше, що кидається в око, – виразно окреслена розбіжність між створенням найсучаснішого інформаційно-довідкового масиву, чим здебільшого зайняті національні академічні установи (від Інституту енциклопедичних досліджень до окремих інститутів НАН України) і вищі навчальні заклади, та його представленням у Мережі. Як не парадоксально, потужний довідковий масив наукового знання, спродукований першими, – фундаментальні енциклопедичні видання з більшості гуманітарних наук, біографічні та тематичні енциклопедичні словники, якими по праву може пишатися гуманітаристика, – своїми творцями і видавцями практично не представлений у Мережі. <...> Маємо прикру нагоду констатувати наступну характерну рису сучасної української інтернет-енциклопедистики – майже повну відсутність у Мережі поважних академічних видань, якими пишається вітчизняна енциклопедична наука» [21, с. 74–76].

Відтоді українська електронна енциклопедистика набула якісних змін. За цей час у мережі Інтернет з'явилося чимало енциклопедичних видань. Зокрема, науковцями Інституту енциклопедичних досліджень НАН України 2014 року було введено в дію онлайн-версію академічної національної «Енциклопедії Сучасної України» (ЕСУ)¹⁵, що станом на середину 2021 року містить 63 375 статей і яку щодня відвідує близько 6 000 читачів. Це стало можливим завдяки тому, що від початку¹⁶ проєкт ЕСУ створювався на основі електронної бази даних, яка, за словами В. Тарасюка, «дозволила систематизувати всю інформацію та мати до неї швидкий доступ. БД ЕСУ реалізовано на основі СУБД Access, що є реляційною за своєю будовою та має файл-серверну архітектуру. <...> БД ЕСУ дає змогу систематизувати накопичену текстову та графічну інформацію для підготовки друкованого видання ЕСУ та інших

¹⁵Енциклопедія Сучасної України: електронна версія / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2015. <https://esu.com.ua> (переглянуто 07.04.2021).

¹⁶Перший том ЕСУ було опубліковано 2001 року, а початок роботи над проєктом сягає середини 1990-х років.

суміжних проєктів, аналізувати і порівнювати інформацію за певними параметрами чи критеріями» [22, с. 168–170]. Власне, на початках планували й електронну версію енциклопедії, проте вона з'явилася лише в 2015 році у форматі сайту, розробленого на основі «трьох основних технологій — PHP, MySQL і JavaScript» [23, с. 30].

2017 року було реалізовано портал «Енциклопедичні видання України»¹⁷, що концентрує у вигляді електронного покажчика інформацію про українські енциклопедії. Станом на середину 2021 року ресурс містить 11 позицій у розділі «Загальні енциклопедії та енциклопедичні словники», 133 – у розділі «Регіональні енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники», 252 – у розділі «Галузеві енциклопедії, енциклопедичні словники й довідники», 12 – у розділі «Персональні енциклопедії, енциклопедичні словники, довідники й онлайн-ресурси») та 11 позицій у розділі «Дитячі енциклопедії». Загальна кількість позицій енциклопедичних видань – понад 400. Порівняймо з даними 2013 року: «українська енциклопедистика (включно з енциклопедичними словниками) нараховує понад 110 назв видань, з яких близько 30-ти побачили світ за радянської доби, а понад 80 – після 1991 року» [21, с. 82]. Справді, немає підстав говорити, що після 2013 року здобутки української енциклопедистики неймовірно зросли. Причина виразного контрасту даних різних років про кількісний вимір українських енциклопедій, очевидно, свідчить про практичну користь «Корпусу енциклопедичних видань України»: завдяки йому інформація про українські енциклопедичні видання стає більш повною, оскільки його укладають за принципом максимального охоплення й представлення енциклопедичних видань.

Між іншим, існують відомості, що окреслюють кількісний вимір українських лексикографічних праць: «В 1627–2018 рр. (392 роки) в Україні видано 8036 словників. В 1992–2018 рр. (27 років) в незалежній Україні надруковано 6883 слов-

¹⁷Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-покажчик. <https://corpus.encyclopedia.kyiv.ua> (переглянуто 07.04.2021).

ника. В 2001–2018 рр. (18 років) в Україні опубліковано 5565 словників» [24, с. 15]. Згадуючи про лексикографію, зауважимо, що енциклопедистика інколи зараховують до її різновиду, вважаючи енциклопедії словниками в широкому сенсі цього слова¹⁸. Наприклад, В. Давиденко серед здобутків сучасної української лексикографії називає «Енциклопедію Сучасної України», «Енциклопедичний словник символів України», енциклопедію «Українська мова», «Франківську енциклопедію» [26].

Варто додати, що «Корпус енциклопедичних видань України» науковці почали використовувати як джерело для кількісно-статистичних досліджень українських енциклопедій – див., напр.: [27; 28]. В окремих випадках він – об’єкт термінологічних студій. Так, В. Іващенко, Г. Горбенко, С. Гіденко звертають увагу на частину назви (метаназву) ресурсу – бібліографічний онлайн-покажчик, зазначаючи, що в лексикографії більш поширений термін аналогічного змісту – словникова база: «Термін “національна словникова база” на позначення сукупності лексикографічних праць тієї чи іншої країни вперше в Україні офіційно з’явився в тексті Указу Президента України “Про розвиток національної словникової бази” від 07. 08. 1999 р. № 967, де його пов’язували зі створенням нового покоління академічних українськомовних словників та їхніх електронних відповідників для комп’ютерних інформаційних систем (проект “Словники України”). У такому розумінні термін “словникова база” певною мірою корелює з терміном “бібліографічний онлайн-покажчик” у розумінні електронного інформаційно-довідкового вебресурсу про словники, енциклопедії, довідники. Зрозуміло, що він може бути орієнтований не лише на видання тієї чи іншої країни (див., напр., Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-покажчик), а й на бібліографічну продукцію різних країн» [29, с. 671].

Отже, можна стверджувати, що ідеї минулих років, висловлені українськими фахівцями щодо розвитку електрон-

¹⁸Докладно про теоретичні проблеми розбіжності й подібності енциклопедій і словників див.: [25, с. 65–70].

ної енциклопедистики, втілилися в життя, відтак їхні критичні зауваження втратили свою актуальність.

Окремий напрям розвитку електронної енциклопедистики пов'язаний із застосуванням енциклопедичних видань в освітній галузі. Розуміючи цінність енциклопедичних знань для навчального процесу, творці «Britannica Encyclopaedia» останнім часом розширили її онлайн-версію, створивши три варіанти енциклопедії: для школярів початкових класів «Britannica Kids», для учнів середніх класів «Britannica Students» та для старшокласників і студентів «Britannica Scholars». Між іншим, компанія «Britannica Encyclopaedia» провадить різноманітні продукти для навчання, зокрема й дистанційного, – «Britannica School», а також для наукових досліджень – «Britannica Academic». Цю ж тенденцію – створювати освітній продукт на енциклопедичній основі – підхопили й творці інших провідних енциклопедій світу, зокрема «Brockhaus».

У різних наукових галузях почали з'являтися спеціально для навчання мультимедійні енциклопедичні чи довідкові ресурси, що, за словами Л. Шевченко, «створюють суттєві можливості для успішного вивчення навчального матеріалу, самостійної роботи, що викликає інтерес учнів до навчання, підвищує їхню мотивацію, дозволяє активно залучати їх до навчального процесу, зосередити увагу на найбільш важливих аспектах, організувати психологічно спокійну роботу; вони дають можливість опрацювати значні обсяги інформації, сприяють формуванню професійно орієнтованих знань та умінь, створенню умов для самооцінки, систематизації й узагальнення інформації [30, с. 6].

Дослідники, обстоюючи думку про важливість тематичних енциклопедій під час викладання навчальних предметів, зараховують їх разом із низкою інших електронних ресурсів до «засобів віртуальної наочності» [31, с. 14], «мультимедійних засобів навчання» [32] чи узагальнено – до «інформаційно-освітнього середовища» [33]. При цьому нині в науковій літературі висвітлено й обґрунтовано потенціал електронних енци-

клопедій для освоєння навчальних знань з інформатики [34], англійської філології [35], історії [36; 37], хореографії [38], музикознавства [39] тощо. Існують студії, присвячені залученню «Вікіпедії» [40], «Енциклопедії Сучасної України» [41] до освітнього процесу, в одній з яких, наприклад, з'ясовано, що онлайн-енциклопедія за умови її активного застосування в той чи інший спосіб здатна покращувати успішність студентів [42].

Електронні джерела, на кшталт онлайн-енциклопедій, – це не лише засіб для навчання в початковій, середній, вищій школі, а й «дидактичний інструмент самовдосконалення педагогів» [43, с. 61]. В. Гульчук і К. Музичук наголошують, що «оптимізувати процес саморозвитку дозволяють інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ). Їх стали системно використовувати в усіх видах діяльності освітньої галузі. Можливість самостійно будувати маршрут навчання дозволяє вчителю на власний розсуд вибирати ті засоби навчання, створені на основі ІКТ, та ті інформаційні технології, які він вважає за потрібне. Отримання успішного результату навчання залежить від якісного та ефективного впровадження ІКТ. Освітянам потрібно бути обізнаними у цих питаннях, що на сьогодні є проблемою, яку слід вирішувати» [44, с. 15].

Характеризуючи електронні енциклопедії як дидактичний засіб, викладачі висувають до них певні вимоги, зокрема, Н. Павлова й Т. Шроль виокремлюють такі:

- гармонійне поєднання змісту, форми й методів викладу;
- логічність, послідовність, доказовість описів;
- структурування повідомлень наукового та прикладного характеру;
- лаконічність і стислість абзаців, розділів;
- відсутність емоційних особистісних оцінок;
- взаємозв'язок текстового й ілюстративного матеріалу [32, с. 88].

Низка дослідників у своїх роботах більш розлого окреслює коло вимог, яким повинні відповідати електронні енциклопедії, якщо їх укладачі й розробники претендують на

активне використання їхнього продукту в навчальному процесі:

1. Електронна енциклопедія має містити яскраво виражений апарат засвоєння навчального матеріалу. Йдеться про експлікацію різноманітними способами систематизованої навчальної інформації, а також про способи візуального відображення структури наукового знання (схеми, таблиці, діаграми, класифікації, опорні сигнали тощо).

2. Ефективна в освітньому процесі та в самоосвіті електронна енциклопедія – та, що забезпечує можливість відбору, групування й редагування інформації.

3. Велике значення має бібліографічний апарат в енциклопедичних статтях: важливо, щоб у списку літератури були джерела з гіперпосиланнями, це забезпечить оперативне з'єднання з ними.

4. В електронній енциклопедії може бути організований самостійний вибір об'єктом навчання виду та методу роботи з навчальною інформацією: пасивне сприйняття інформації; цільовий пошук і оброблення необхідної інформації; редагування та перегляд відібраних блоків інформації у формі тематичних презентацій; робота із вбудованими в навчальну енциклопедію «експертними системами»; самоконтроль якості засвоєння інформації (електронне тестування); робота в ігровому блоці енциклопедії тощо [32, с. 27].

Загалом важливість використання електронних енциклопедичних ресурсів як дидактичного засобу пояснюємо кількома причинами.

По-перше, нині процес навчання, окрім комунікації з педагогом, який має певні компетенції, містить низку технічних і технологічних аспектів. Глобалізація, формування суспільства знань істотно змінюють сутність освіти, зокрема й засоби та інструменти навчання. З огляду на необхідність інформатизації, технологізації освіти як одного з напрямів її реформи та зважаючи на сучасний активний розвиток електронної енциклопедистики, застосування в освітньому процесі онлайн-енциклопедій цілком відповідає вимогам ос-

вітнього реформування. Наприклад, базову середню освіту спрямовано на здобуття учнями систематизованих знань про природу, людину, суспільство, культуру тощо, із забезпеченням, серед іншого, інтелектуального розвитку особистості. Тож у цьому сенсі важливим є вміння педагогів спиратися на цікавий матеріал національних енциклопедій. Такі джерела інформації формують уміння не лише засвоювати знання, а й самостійно їх шукати й знаходити, що відповідає сучасним тенденціям світового навчального процесу. Вища освіта надає фахові (професійні) знання, уміння й практичні навички з відповідних галузей знань. Отже, відкриваються можливості для залучення до освітнього процесу більш спеціалізованих онлайн-енциклопедій.

По-друге, «сучасна освіта – багатокомпонентна. Вона передбачає не лише отримання знань, а й оволодіння способами практичної діяльності, набуття творчого досвіду, ціннісних орієнтирів особистості» [45, с. 5]. Скажімо, загальні онлайн-енциклопедії, над створенням яких працюють авторитетні фахівці країни, є джерелом знань передусім про національну духовну й матеріальну культуру, мову, літературу, історичні надбання народу, тому й мають великий потенціал, який потрібно використовувати для виховування ціннісних орієнтирів особистості.

По-третє, якісна освіта – це не тільки сума засвоєних знань. У сучасному світі, у якому інформація має властивість оновлюватися значно швидше, ніж змінюються покоління людей, навчальний процес має бути орієнтованим на формування в особистості медійної (інформаційної) компетенції, навичок фактчекінгу¹⁹, що полягають в уміннях самостійно отримувати, перевіряти, опрацьовувати, засвоювати фактологічні знання та ефективно їх використовувати. Сьогодні людина перебуває в непростих умовах у зв'язку з перенаси-

¹⁹Фактчекінг (з англ. fact checking – перевірка фактів) – перевірка достовірності відомостей про той чи інший факт, що набуває актуальності у зв'язку з поширенням фейків як явища, властивого сучасному інформаційному простору. Нині постає як окремий напрям у журналістиці.

ченням інформаційного середовища, поширенням дезінформації тощо. Це загострює проблему надійних інформаційних джерел. Якщо говорити про загальні знання, зокрема ті, що мають національну специфіку, тобто висвітлюють особливості характеру, основні риси народу, його здобутки й досягнення, історичні процеси й важливі персоналії, то, як справедливо зауважують європейські дослідники [7, с. 6], національні енциклопедії є джерелом надійної інформації рідною мовою, вони позбавлені політичних маніпуляцій, спекуляцій та інших викликів, пов'язаних із введенням в оману людей.

Сучасний етап цифрової трансформації вітчизняної освіти потребує широкого впровадження засобів для оприлюднення, уніфікації та систематизації понятійно-термінологічного апарату науково-педагогічних і психологічних досліджень. На думку фахівців Інституту інформаційних технологій та засобів навчання НАПН України, такі завдання можливо реалізувати шляхом створення відкритої інтернет-платформи «Українська електронна енциклопедія освіти» – «електронного ресурсу, що проектується, підтримується й розвивається у світовому відкритому інформаційному науково-освітньому просторі, та зорієнтований на висвітлення питань освіти, педагогіки та психології» [46, с. 135].

Потребу в такому ресурсі пов'язують із тим, що найближчим часом очікують на створення Європейського центру цифрової освіти, який об'єднає зусилля країн для міжгалузєвої співпраці, обміну цифровим навчальним контентом, що матиме сумісні, узгоджені стандарти й забезпечить доступність і якість цифрової освіти. «Українська електронна енциклопедія освіти» має стати джерелом знань європейської освіти для українських педагогічних працівників. На нашу думку, такий ресурс, з огляду на його характеристики, наповнення та призначення, є радше електронним довідником або й посібником, аніж електронною енциклопедією. Не варто будь-яку систематизацію й структурування знань називати енциклопедією, адже вона уособлює передусім комплекс найосновніших знань в одній, кількох чи всіх галузях науки. Тут же,

вочевидь, ідеться про звід відомостей, покликаний сприяти правильній корпоративній комунікації – від спілкування до взаємодії осіб, пов’язаних спільною діяльністю в галузі освіти. Загалом не важко припустити, що з розвитком інформаційного простору дедалі частіше з’являтимуться інтернет-ресурси, творці яких називатимуть їх енциклопедіями, хоча насправді вони не будуть ними.

Відмінності між енциклопедіями й довідниками – одне з питань розвитку сучасної енциклопедистики: часто до її здобутків зараховують видання, що до неї не належать. Багато користувачів не відрізняють власне енциклопедії від книг, у назвах яких є слово «енциклопедія». Вдаючись до таких видавничих хитрощів, автори та видавці розраховують на те, що ці «енциклопедичні» видання, позначені авторитетним брендом, солідніше виглядатимуть в очах потенційних покупців, відповідно, й краще продаватимуться, а сьогодні в умовах ринкової економіки фінансовий зиск переважно визначає орієнтир розвитку книговидавництва.

Енциклопедії від довідників відрізняються насамперед тим, що вони узагальнюють інформацію, подають її з різноманітних точок зору, висвітлюючи терміни й поняття, що формують зміст енциклопедичних видань. Справжня якісна енциклопедія – це ще один крок у розвитку науки. Адже узагальнення систематизованої інформації – це також спосіб наукового пізнання, завдяки якому, наприклад, з’являється можливість засвідчити напрями розвитку тієї чи іншої наукової галузі, її здобутки, проблеми й перспективи. Довідник же спрямований на надання більш практичної інформації, у ньому немає необхідності подавати різні погляди на питання, узагальнювати інформацію. Його призначення – якомога стисліше надати ту чи іншу довідку.

У цьому контексті заслуговує на увагу думка О. Музичка: «Одним із рівнів історичного пізнання є узагальнення, синтез, великого фактажу, що накопичується разом із поступом науки. З кінця 18 ст., коли була видана знаменита “Енциклопедія” французьких просвітників, серед інтелектуалів, зокрема й

ідеологів національних рухів, запанувало уявлення про енциклопедії як інструмент впливу на масового читача, а водночас і проміжний підсумок у розвитку досліджень. Доба позитивізму, починаючи з середини 19 ст., лише ствердила таке уявлення, адже для позитивістів накопичення фактів було найважливішим показником об'єктивності та прогресу. Видання енциклопедій, словників, мап, історій окремих країн, народів, вийшло на порядок денний як показник зрілості народу. І сьогодні енциклопедії залишаються головним джерелом масових знань, засобом структурування наукових досягнень, лаконічним способом самопрезентації певного автора» [47, 85].

Суголосною є інша проблема: на пострадянському просторі, окрім енциклопедії, поширені такі терміни, як енциклопедичний словник, енциклопедичний довідник, енциклопедичний словник-довідник, словник-енциклопедія, довідник-енциклопедія. Помічено також і зовсім не традиційні для енциклопедистики найменування, наприклад, енциклопедичний збірник: «Будівництво. Видатні інженери України: Біографічно-енциклопедичний збірник» (Київ, 2001). Для них складно підібрати відповідники англійською, німецькою, французькою та іншими мовами, оскільки в європейських країнах, США таких видань просто не існує, натомість побутують лише енциклопедії, довідники, словники. Імовірно, найближчий аналог енциклопедичних словників – лексикони (lexicons). Обшир матеріалу ідентифікують такими ремарками, як «великий» чи «малий» – великий словник (great dictionary), мала енциклопедія (concise encyclopedia) тощо. Справді, обґрунтовану доцільність у виокремленні низки подібних термінів і явищ на їх позначення знайти нелегко.

Очевидно, практику згаданих вище термінологічних найменувань запровадили у зв'язку з неналежним або безсистемним (коли відсутні загальні стандарти) рівнем підготовки енциклопедично-довідкової літератури. Приміром, працюючи над таким виданням, укладачі починають розуміти, що воно не охопить увесь спектр необхідних для висвітлення знань, і, не наважуючись назвати свою книгу енциклопедією, іменують на власний розсуд енциклопедичним до-

відником, енциклопедичним словником-довідником або, просто підкреслюючи дещо нижчий статус чи, навпаки, престижність створюваного видання (вважатимемо це виявом сумлінності та відповідального ставлення укладачів або ж їхніх хитрощів).

Традиційно енциклопедичними словниками або довідниками зазвичай називають видання, що присвячені визначним особам країни, регіону чи окремої наукової галузі або виду діяльності, як от: «Жінки України: біографічний енциклопедичний словник» (Київ, 2001), «Нові імена. Львівщина та львів'яни: історико-біографічний енциклопедичний довідник» (Львів, 2004), «Київ. Історико-біографічний енциклопедичний довідник» (Київ, 2007) тощо. Такі словники чи довідники різняться не лише наповненням, а й рівнем підготовки, опрацювання матеріалу, наявністю / відсутністю індексів, бібліографії, іконографії, врешті, обсягом.

Оскільки, як зазначає В. Попик, становлення української енциклопедичної біографістики тісно пов'язане з російською [48], то стає зрозумілим поширення «словника» у назвах біографічних видань. Адже в Росії від 18–19 ст. відомі такі праці, як «Храм славы российских Ироев...» (С.-Петербург, 1803), «Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви» у 2-х томах (С.-Петербург, 1827), «Словарь русских светских писателей, соотечественников и иностранцев, писавших о России» у 2-х томах (Москва, 1845), «Словарь достопамятных людей русской земли, содержащий в себе жизнь и деяния знаменитых полководцев, министров и мужей государственных, великих иерархов православной церкви, отличных литераторов и ученых, известных поучастию в событиях отечественной истории» (Москва, 1836), укладений, між іншим, українцем Д. Бантишем-Каменським, а тому й уміщує значну кількість українських персоналій. На думку О. Музичка, найвидатнішим біографічним виданням у Російській імперії був «Русский биографический словарь» у 25-ти томах (С.-Петербург, 1896–1918). Науковець зазначає, що у створенні цього видання, укладеного за редакцією

О. Половцова, серед українців найбільше долучились кримський офіцер П. Белавенець (51 стаття про російських флотоводців) та одеський історик О. Маркевич (10 статей), причому більшість статей останнього мають виразний українознавчий характер, зокрема про Михайла та Миколу Ханенків, Богдана та Юрія Хмельницьких, П. Калнишевського, Г. Квітку, М. Костомарова [47, с. 89].

Бачимо, що в згаданих працях скрізь – «словник», а додавання до назви біографічних довідкових видань слова «енциклопедія» фіксуємо значно пізніше. Зокрема, енциклопедичними словниками почали широко називати біографічні довідкові праці після появи «Энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона» (С.-Петербург, 1890–1907). Та й загалом термін «енциклопедія» (а з ним і похідне – «енциклопедичний») набув поширення лише у 19 ст., до цього ж праці, які б сьогодні ми назвали енциклопедичними, були словниками та лексиконами (згадаймо й відому з епохи Просвітництва «Енциклопедію, або Тлумачний словник науки, мистецтва й ремесел»²⁰, де в найменуванні цієї праці поруч із «енциклопедією» бачимо «словник»).

Зазначені вище тенденції нині призводять до того, що солідне видання з розлогими, якісними статтями позначають як енциклопедичний словник, а менш фундаментальне, з коротшими довідками – як енциклопедію. Для прикладу візьмемо «Зміївську біографічну енциклопедію» (Харків, 2020) і «Тернопільський енциклопедичний словник» у 4-х томах (Тернопіль, 2004–2010). Перше, присвячене місту Зміїв і Зміївському краю на Харківщині, є аматорським виданням, укладеним студенткою Є. Полях здебільшого методом компіляції тексту з довідкових джерел, зокрема й «Вікіпедії», проте містить у назві слово «енциклопедія». Друге – якісна регіональна енциклопедія, над якою працював колектив фахових

²⁰Йдеться про французьке видання «Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers» (1751–1772), створене під керівництвом Дідро та Д'Аламбера за участі провідних мислителів 18 ст. – Вольтера, Руссо, Монтеск'є та ін.

авторів і редколегія, дотримуючись стандартів підготовки найкращих енциклопедичних праць (у передмові до першого тому укладачі зазначають, що методичним порадином для них слугувала «Енциклопедія Сучасної України» – див. [49]), однак видання названо «енциклопедичним словником». Існує також твердження про те, що енциклопедії від енциклопедичних словників чи енциклопедичних довідників відрізняються суто обсягом: «енциклопедії – багатотомні великі довідники, що містять найважливішу інформацію про різні поняття, представлені в алфавітному порядку; енциклопедичні словники – невеликі за обсягом (1– 2 томи) довідники, що містять лише основну інформацію з певної галузі знань» [21, с. 73]. Щоправда, маємо чимало прикладів українських енциклопедичних видань, зокрема вже й названих, що спростовують такий погляд.

Особливості найменування енциклопедичних праць в Україні, про які йшлося вище, простежуємо від 1966 року, коли з'явилося перше видання «Українського радянського енциклопедичного словника». А в назві першого тому «Шевченківського словника» (1976 рік) навіть не наважилися додати слово «енциклопедичний», аби не привертати зайвої уваги радянського керівництва. Появу першого енциклопедичного довідника фіксуємо 1981 року – ним є «Київ: енциклопедичний довідник», виданий за редакцією А. Кудрицького видавництвом «Українська Радянська Енциклопедія».

Цікавий факт: згідно з даними «Корпусу енциклопедичних видань України» [50] серед галузевих видань 17% становлять такі, що в назві містять «енциклопедичний довідник», і 18% – такі, в яких фігурує «енциклопедичний словник»; серед регіональних енциклопедичних видань 18% – зі словом «енциклопедичний довідник» і лише 10%, у яких – «енциклопедичний словник». У назвах загальних і персональних видань «довідників» і «словників» значно менше.

1.2. Характерні особливості електронних енциклопедій

Енциклопедією називають авторитетний тип довідкових джерел, що містить інформацію про всі галузі знань або комплексно висвітлює окрему з них [51, с. 85]. Електронною є енциклопедія, що існує у вигляді електронного видання (цифровий формат) – на лазерних дисках або сайтах у мережі Інтернет.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій енциклопедична справа у всьому світі почала освоювати інтернет-середовище. Інформатизація – саме цим поширеним терміном можна схарактеризувати розвиток сучасної людської цивілізації. Це глобальний соціальний процес, особливість якого полягає в тому, що «провідним видом діяльності в сфері суспільного виробництва є збирання, нагромадження, продукування, оброблення, зберігання, передавання та використання інформації» [52, с. 7]. Інформатизацію енциклопедичної справи спрямовано на удосконалення форм і змісту енциклопедично-видавничого процесу, впровадження комп'ютерних методів представлення енциклопедичних знань, що зрештою сприяє й розвитку інтелектуального потенціалу нації.

Основною структурною одиницею енциклопедій є стаття. У паперових виданнях їх організовано за абетковим або тематичним принципами та між собою пов'язано системою перекресних посилань і покажчиками. У сучасних електронних енциклопедіях статті розміщені у спеціальних базах даних – більше немає необхідності їх структурувати за абеткою чи іншими принципами, створювати тематичні, термінологічні або персональні покажчики, оскільки доступ до них забезпечує пошукова система. Між іншим, деактуалізація абеткового принципу укладання енциклопедій – вельми показова особливість, що демонструє відмінності між енциклопедичною традицією кількох століть і сучасною електронною енциклопедичною справою.

Аналогами перехресних посилань в електронних енциклопедіях стали гіперпосилання. Інтерактивність, мультимедійність, інтенсифікація процесу підготовки контенту, гіпертекстовість, зворотний зв'язок із користувачем – помітні переваги електронних енциклопедій, завдяки чому вони набувають популярності як серед видавців, так і користувачів.

У науковому дискурсі окреме коло питань пов'язане із засобами інформатизації – комп'ютери, програмне забезпечення, інформаційні системи, комунікаційні технології тощо. Вважаємо, не буде перебільшенням, якщо в цьому контексті електронні енциклопедії назвемо основним засобом інформатизації енциклопедичної галузі. Особливу роль у цьому процесі здійснюють різноманітні бази даних, що забезпечують збирання, накопичення, систематизацію матеріалу та на їхній основі уможливають укладання паперових чи електронних енциклопедій.

У фаховій літературі можна натрапити на різні визначення терміна електронна енциклопедія. Наприклад, В. Усик і О. Астапов зазначають, що електронні енциклопедії – це «електронні сторінки з текстами і графічними зображеннями класичного енциклопедичного характеру. Основна перевага такої енциклопедії перед звичайними паперовими формами – потужна система пошуку інформації, заснована на спеціальних програмних алгоритмах пошуку, електронні каталоги, функція пошуку пов'язаної інформації, підтримка відео та анімації, і безумовно невеликий фізичний обсяг» [53, 209–210].

Н. Черниш тлумачить електронну енциклопедію так: «це електронне довідкове видання, яке містить відомості з однієї, декількох чи усіх галузей знань та практичної діяльності, викладені у вигляді статей із можливим залученням таких елементів мультимедіа, як зображення, анімація, аудіо- та відеоматеріали тощо, а також має зручну (спрощену) систему пошуку та дає змогу переходити з однієї статті на іншу за допомогою гіперпосилань у тексті, розміщене на електронному носіїві інформації або в мережі Інтернет» [54, с. 30]. У цьому

визначенні враховано як загальні типологічні ознаки енциклопедії (наголошено, що вона містить відомості з однієї, кількох чи всіх галузей знань, викладені у вигляді статей, має зручну систему пошуку інформації), так і особливості її матеріального втілення (наприклад, зазначено, що в електронній енциклопедії наявні гіперпосилання в тексті, вона може бути розміщена або на електронному носії інформації, або в мережі Інтернет).

Критерії типологічного поділу, що використовують для друкованих енциклопедій, не можна повною мірою застосовувати для класифікації електронних видань, однак чимало з них є доречними й при вивченні електронного видання, оскільки суть електронних енциклопедій та сама, що й паперових, іншою (новою) є лише конструкція видання. Зокрема, до спільних рис паперових та електронних енциклопедичних видань належать: призначення, структура, характер інформації.

Електронні енциклопедії, як і паперові, класифікують таким чином:

- за цільовим призначенням енциклопедії поділяють на наукові, науково-популярні та популярні видання;
- за читацькою аудиторією енциклопедії бувають для масових читачів, фахівців окремих галузей знань, для молоді й дітей;
- за структурою виокремлюють алфавітні, систематичні або ж алфавітно-систематичні енциклопедії;
- за характером інформації вирізняють універсальні, галузеві, спеціалізовані та регіональні енциклопедії [2, с. 9].

Водночас електронні енциклопедії мають свої типологічні особливості, не властиві паперовим. Так, із погляду наявності друкованого відповідника електронні енциклопедичні видання бувають паперово-електронними і власне електронними (без паперового аналога).

Обидва зазначені вище різновиди електронних енциклопедій, у свою чергу, можна об'єднати в кілька типів залежно від електронного носія – онлайн-енциклопедії (бази даних,

розміщені на сайтах в мережі Інтернет) і офлайн-енциклопедії (електронні файли різних форматів, наприклад PDF, що створено на CD- або DVD-дисках). Офлайн-енциклопедії є історично першими (хоча, звісно, тоді їх так ніхто не називав); у сучасних умовах широкого використання Інтернету більше не існує потреби у виданнях на зазначених носіях, немає й запиту в користувачів на них. Онлайн-енциклопедія – нині найбільш популярний і зручний формат електронних енциклопедій – як для укладачів, так і читачів. Сьогодні розуміння онлайн-енциклопедії дещо конкретизованіше: цим терміном називають не просто енциклопедію в мережі Інтернет, а сучасний веб-ресурс з актуальною інформацією, що постійно оновлюється, й потужною пошуковою системою. Важливість і першої, і другої ознаки влучно демонструє теза Л. Хрущ і А. Куляк: «Існує безліч українських електронних енциклопедичних ресурсів, але в них дуже важко орієнтуватися та знайти потрібне» [55, с. 158].

До електронних енциклопедій помилково можна зараховувати інтернет-портали подібного характеру, які, щоправда, не підлягають стандартній (класичній) дефініції енциклопедій, оскільки являють собою звід різноманітної інформації (не лише довідкової, а й фактологічної чи будь-якої іншої), що дає системне розуміння окремого поняття, явища, особи тощо. Наприклад, онлайн-ресурс «Енциклопедія Михайла Грушевського»²¹ є зібранням усієї можливої інформації про визначну особу, адже це довідкове джерело містить відомості з його біографії, історичні праці, публіцистику, спогади, листи, фотографії, дослідження про нього тощо. Отже, такий електронний ресурс є радше хрестоматійною (антологічною), а не енциклопедичною базою знань, хоча в назві ресурсу фігурує відповідна лексема – «енциклопедія».

Окрему увагу в термінологічному контексті привертає «Вікіпедія». Її часто називають новітнім типом енциклопе-

²¹Енциклопедія життя і творчості Михайла Грушевського / укл. М. Жарких, І. Гирич. <https://www.m-hrushevsky.name> (переглянуто 12.02.2021).

дично-довідкових видань. Проте у вужчому колі фахівців висловлюють міркування про те, що «Вікіпедію», як і багато інших аналогічного типу ресурсів, не зовсім коректно вважати енциклопедіями. Саме тому подекуди можна почути вживання терміна *вікіпедія* не у значенні власної назви ресурсу, а як загальну назву, що позначає нове явище – окремий (квазіенциклопедичний) різновид джерела довідкової інформації. Між іншим, одним із перших, хто звернув увагу на те, що «Вікіпедію» не варто вважати енциклопедією, був колишній головний редактор «*Britannica Encyclopaedia*» Р. Мак-Генрі.

А втім, можна натрапити й на дещо лояльніший підхід щодо визначення «Вікіпедії». Наприклад, Д. Лавленд з Університету Цинциннаті (США) називає її енциклопедією окремого жанру [56, с. 358]. Дехто з науковців, навпаки, відстоює позицію про те, що «Вікіпедія» є справжньою енциклопедією, а цінності, що притаманні енциклопедизму, це лише прикриття, під яким з'являються класичні енциклопедичні видання, – в них завжди можна віднайти ознаки ідеологічної упередженості.

На цьому наголошує, зокрема, Р. МакГрейді, стверджуючи, що «Вікіпедія», попри свої недоліки, є найбільш об'єктивною енциклопедією з-поміж тих, що відомі людству, виявляючи неабияке епістемологічне значення, оскільки складні спірні питання завжди вирішують методом консенсусу, тобто коли є загальна згода, що влаштовує прихильників різних точок зору [57, 253]. Прикметно, що серед упереджених видань дослідник згадує «*Большую советскую энциклопедию*» як засіб пропаганди радянського комунізму, а також «*Britannica Encyclopaedia*», називаючи її інструментом культурної експансії Великої Британії у США в 20 ст. [там само, с. 14–15]. Інші науковці фіксують велику упередженість окремих онлайн-енциклопедій. Наприклад, Д. Чжан, вивчаючи інтернет-енциклопедії Китаю, стверджує, що статті в них висвітлюють явища й поняття односторонньо – винятково з позицій, вигідних Китайській державі [58].

Звертаючи увагу на позиціонування Р. Макгрейді «Вікіпедії» як неупередженого джерела знань, наведемо красномовний приклад, коли, навпаки, консенсусом спірних питань стають рішення з відвертим політичним забарвленням. Йдеться про те, як у російській «Вікіпедії» її укладачі дійшли згоди, що форма слововживання російською «в Україні» неправильна, а писати необхідно «на Україне». Створили навіть спеціальний програмний алгоритм, який автоматично виправляє таку «помилку» в усіх статтях російського сегмента ресурсу. Зазвичай прийменник «на» в російській і українській мовах корелює з територією, краєм, натомість «в» – із країною. Про це зазначено і в офіційному листі Інституту російської мови РАН²², що російські вікіпедисти чомусь не беруть до уваги й пропонують вживати «на Україне», підважуючи статус України як окремої, не залежної від Росії держави.

Попри описаний факт, треба визнати, що «Вікіпедія» для російського уряду в справі поширення державної пропаганди все-таки не надто зручний інформаційний ресурс, бо як пояснити наміри створити її російський аналог? Для цього залучили відкрите акціонерне товариство «БРЭ», що не так давно завершило роботу над укладанням багатотомної «Большой российской энциклопедии», а нині працює над створенням енциклопедичного ресурсу «Знания», що й має замінити для росіян «Вікіпедію».

Абсолютної неупередженості зазвичай важко досягти, оскільки завжди існують певні принципи, цінності, контексти, визначальні категорії, що формують загальне ідейне тло будь-якого тексту, зокрема й енциклопедичного. Одна справа, коли в основі побудови енциклопедії – достовірність, науковість, принципи етики, моралі та справедливості, інша – коли її укладачі керуються зовсім іншими цінностями та мають відповідну ціль. Наприклад, творці «Енциклопедії українознавства», обґрунтовуючи мету

²²Див.: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/10/16/4244236/> (переглянуто 12.02.2021).

й необхідність її укладання, зазначали: «Побудована вона на ідеалістично-християнському світогляді й національно-державницьких, поборницьких принципах. У нашій книзі знання звернено увагу на важливість і безперервність української національної традиції, приділено належну увагу зв'язкам із середньоевропейською та західньою культурою» [59, с. 140].

Тож виникає питання: чи підважує християнський або національний контекст енциклопедичного видання його об'єктивний характер? Відповідь доволі очевидна: як зазначають дослідники цієї енциклопедії, «підготовлені авторами матеріали рецензували найавторитетніші вчені, а остаточно опрацьовані (виправлені відповідно до зауважень рецензентів і відредаговані) статті редакційні працівники узгоджували з матеріалами суміжних розділів та з іншими відомостями видання. Така організація видавничого процесу свідчить, що ЕУ – фундаментальна науково-довідкова праця величезного колективу українських учених, що перебували в еміграції, створена на загальних для енциклопедій організаційних засадах, які забезпечили її належний науковий та методичний рівень» [60, с. 19].

Додамо також, що на християнських засадах створено більшість енциклопедичних видань епохи Середньовіччя й Відродження. Ці або інші засади, можливо, здатні впливати на зменшення чи збільшення аудиторії користувачів енциклопедії, але ніяк не корелюють із достовірністю інформації в ній.

Повернімося до питання термінології. Якщо поглянути на нього крізь призму історії, то треба зауважити, що термін «енциклопедія» не мав раніше того значення, яке ми вкладаємо в нього нині. Свого часу енциклопедією називали «навчальну програму з вільних мистецтв, згодом – абстрактну сукупність знань, яку необхідно було засвоїти у середньовічній педагогіці» [61, с. 7]. Франсуа Рабле у романі «Гаргантюа та Пантаґрюель», вперше вживши цей термін французькою мовою, мав на увазі саме освіту. Зрештою, цим словом, завдячу-

ючи Й. Авентину²³, Й. Штерку ван Рінгельбергу²⁴, П. Скалічу²⁵, згодом Дідро й Д'Аламберу, почали називати книги з систематизованою й упорядкованою інформацією, а сьогодні визначення енциклопедії можна вдосконалити, враховуючи особливості їх електронного формату.

Згадаймо й те, що багато дослідників зараховують до історичних різновидів енциклопедичної літератури таку, автори якої не вживали на її позначення слова «енциклопедія». Таким чином, оскільки ми перебуваємо на початковій стадії розвитку електронної енциклопедистики, то зазначений дискурс термінологічного характеру, зумовлений розбіжностями «Вікіпедії» й класичних електронних енциклопедій, може мати лише тимчасове значення та швидко втратить свою актуальність через певний час.

Нині ж енциклопедії – електронні й паперові – є апріорі носіями наукового системного (комплексного) знання. Авторитетна енциклопедія – це передусім рецензоване видання, якому можна довіряти. «Вікіпедія» ж зарекомендувала себе носієм несистемного знання, причому доволі часто не захищеним від псевдо- чи ненаукової інформації. У цьому криється

²³Йоганн Авентин (Johannes Aventinus, 1477 — 1534) – німецький історик, філолог, автор довідкової книги «Encyclopaedia orbisque doctrinarum, hoc est omnium artium, scientiarum, ipsius philosophiae index ac divisio» (1517).

²⁴Йоахім Штерк ван Рінгельберг (Joachim Sterck van Ringelbergh, 1499-1531) – фламандський учений, автор праці «Lucubrationes vel potius absolutissima kyklopaideia» (1541).

²⁵Павао Скаліч (Pavao Skalić, 1534–1573) – хорватсько-німецький енциклопедист, відомий працею «Encyclopaedia seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam prophanarum epistemon», опублікованою 1559 року. Її разом із творами Й. Авентина та Й. Штерка ван Рінгельберга вважають першими книжковими виданнями, що містять слово «енциклопедія» та «циклопедія». Утім, цей термін у найменуваннях довідкових видань набув поширення лише через два століття у зв'язку з популярністю «Енциклопедії Дідро і Д'Аламбера. Першою ж працею, що можна назвати енциклопедією в сучасному розумінні цього слова, вважають енциклопедичний словник грецькою мовою «Суда» (Σοῦδα), датований 10–11 ст. У його назві немає слова «енциклопедія», але він містить абеткове розташування статей (їх понад 30 тис.), яке до цього застосовували лише в словниках.

принципова різниця між будь-якою класичною енциклопедією та «Вікіпедією», що й зумовлює необхідність тлумачення останньої як явища, дещо відмінного від енциклопедій, а отже, й доречність іменувати її власним терміном (наприклад, вікіпедією) або ж принаймні говорити про жанрове розгалуження («Вікіпедія» як окремий жанр енциклопедій).

Існують й інші ознаки, за якими «Вікіпедію» не вважають енциклопедією. З точки зору інформаційних технологій вона є високорозвиненою системою з величезним обсягом даних. У цьому сенсі вона – щось більше, ніж просто енциклопедія, це інформаційна система іншого порядку, що поєднає довідкове джерело й засоби масової комунікації.

В англomовному науковому дискурсі онлайн-енциклопедії та навколоенциклопедичні ресурси (на кшталт згаданих вище) узагальнено називають платформами знань (knowledge platforms). Часто їх вважають соціальними медіа, тобто такими масмедіа, що побудовані на принципах технології «Веб 2.0», завдяки чому споживачі контенту мають змогу ставати його авторами чи співавторами, взаємодіяти між собою, бути учасниками будь-якої соціальної активності й контактувати з усіма іншими користувачами певного сервісу. Окремі зарубіжні дослідники до соціальних медіа зараховують й онлайн-енциклопедії; та оскільки у своїй розвідці вони апелюють до «Вікіпедії» та «Байду Байке» («Baidu Baike») ²⁶ [62, с. 202], то можемо стверджувати, що запропоноване визначення стосується саме цих ресурсів, а не в цілому онлайн-енциклопедій. З іншого боку, така характеристика вкотре засвідчує принципові розбіжності між «Вікіпедією» і класичними онлайн-енциклопедіями та обґрунтовує актуальність термінологічної диференціації відповідних понять. Між іншим, серед платформ знань автори виокремлюють також онлайн-ресурси питань і відповідей (online Q&A), що є базами знань, створеними на основі досвіду людей, їхніх власних суджень і переконань [там само, с. 216].

²⁶Китайський аналог «Вікіпедії», характерною ознакою якого є перевірка статей, правок перед оприлюдненням (маємо на увазі не науково-експертне рецензування, а ідеологічне цензурування).

Як приклад наводять веб-сайт «Квора» (Quora)²⁷ – соціальний англomовний сервіс, створений у США, де користувачі можуть ставити відкриті для аудиторії запитання та отримати на них відповіді від інших людей; уся інформація, побудована на запитаннях-відповідях, тематично систематизована й структурована.

1.3. Взаємозв'язок електронних і паперових енциклопедій

Акумулявання, поширення й використання знань – це основне призначення будь-якої енциклопедії, а в сучасних реаліях вона ще й має сприяти «швидкому доступу суспільства до необхідної інформації» [3, с. 404], що почала забезпечувати онлайн-енциклопедистика.

Нині видавці, порівнюючи електронні й паперові енциклопедії, зважають передусім на витрати, що йдуть на підготовку й оновлення енциклопедичних матеріалів. У цьому сенсі важливою перевагою онлайн-енциклопедій є можливість актуалізації довідкової інформації: її можна миттєво відредагувати, постійно доповнювати, змінювати, зважаючи на накопичення нових знань. У друкованих енциклопедичних виданнях фактично неможливо оперативно реагувати на зміни, що чи не щодня з'являються в суспільно-політичному, культурному, економічному житті, вносити важливі та необхідні доповнення в тексти (статистичні відомості, біографічні, бібліографічні дані тощо). Електронні енциклопедії в цьому сенсі є гнучкою системою. Очікування читачів на те, що пропонує довідкова інформація – актуальна, привертає їхню увагу до онлайн-енциклопедій, зумовлює часте користування мережевими енциклопедичними ресурсами.

²⁷Див.: <https://www.quora.com>

Отже, з огляду на зазначене вище, є всі підстави вважати, що електронний формат енциклопедій має істотні переваги над паперовим. Та все ж друковані енциклопедії продовжують видавати, щоправда, в еру Інтернету більш відчутно їхні незручності – габаритність (особливо коли йдеться про багатомні енциклопедії), вартість (на відміну від електронних не буває безплатних паперових енциклопедій) та швидка втрата актуальності інформації. Цікавим є вже згаданий нами досвід видавництва «Larousse», що свою універсальну французьку енциклопедію оприлюднює в мережі Інтернет у повному обсязі, а скорочену однотомну версію продовжує друкувати, щороку оновлюючи матеріал. Попри значний розвиток електронних енциклопедій у світі, багато країн (Франція, Сербія, Латвія, Україна та ін.) і надалі друкують власні загальні енциклопедії, водночас упроваджуючи їхні онлайн-версії.

Треба зауважити, що загальні енциклопедії, які публікують у різних країнах світу національними мовами, висвітлюючи терміни, явища, факти крізь призму історичного досвіду свого народу, засвідчуючи його досягнення і внесок у розвиток людської цивілізації, є виданнями, що за своєю суттю й роллю відрізняються від галузевих енциклопедій. Останні є компендіумами знань, стан актуальності яких визначається постійним поступом наукових досліджень, і аби джерело довідкової інформації завжди містило своєчасні дані, їхнім основним форматом, справді, має бути електронний. Дещо в інших умовах перебувають загальні енциклопедії, адже вони – не лише спосіб накопичення й поширення знань про країну і народ, а й культурний феномен, своєрідна візитівка держави, символ її духовно-інтелектуальної зрілості, засіб поширення національних інтересів, вияв патріотизму тощо.

Доречно зазначити, що пропагування державних цінностей не робить енциклопедію менш об'єктивним чи упередженим довідковим джерелом. Звісно, за умови, якщо очільники держави сповідують європейські цінності й розуміють важливість науково виваженого підходу до інтерпретації історичних фактів та реалій сьогодення. Натомість яскравим при-

кладом поширення фейкової інформації, неправди чи напівправди є російські енциклопедії – див. [63; 64]. Це стосується й України, адже енциклопедистика в 20 ст. формувалася під суттєвим впливом радянських ідеологем і міфів – докладніше див. [65]. На жаль, неправдива інформація частково перекочувувала в зарубіжні енциклопедичні видання, де й досі подекуди побутує, а в російських слугує основним джерелом відомостей про Україну, її історію, культуру, відомих осіб тощо.

Національні енциклопедії – це передусім компендіуми правдивої інформації про історичну спадщину країн. Вони, порівняно з типовими універсальними енциклопедіями, охоплюють переважно той багаж знань, що важливий для певного народу; їх не можна назвати інтер- чи мультинаціональними енциклопедіями, проте це не робить їх упередженими й необ'єктивними виданнями.

Національна енциклопедія не може бути лише віртуальною, існуючи винятково в кіберпросторі, вона – стратегічно важливий для розвитку держави культурний об'єкт, що повинен мати свою історію з важливою віхою, пов'язаною із друком томів, їхньою матеріальною присутністю у світі. Особливо це актуально для країн, що недавно постали на геополітичній карті світу або перебувають під загрозою втрати суверенітету.

Як влучно зауважено, «у кінці 20 – на початку 21 ст. майже кожна європейська держава вже мала свою національну енциклопедію і значну кількість одно- і багатотомних словників» [1, с. 163]. Саме це дозволяє укладачам цих видань легко переходити від друку томів до електронного формату й продовжувати роботу над проектами. За останній час успішно себе зарекомендували національні онлайн-енциклопедії Норвегії, Швеції, Данії, Іспанії, Італії, Канади тощо.

На жаль, в Україні не було можливостей для постання, розвитку та утвердження історичної тягlosti національної енциклопедистики. Однак спадкоємність та різноматність традицій енциклопедичної галузі простежуємо її еволюціонуванням, розпочатим виданнями довідкового характеру ча-

сів Київської Русі. У розвитку української енциклопедистики чільне місце займають такі видання, як «Українській народъ въ его прошломъ и настоящемъ», «Українська загальна енциклопедія», «Енциклопедія українознавства» чи «Українська радянська енциклопедія». Та стверджувати про зародження саме національної енциклопедистики, попри важливі здобутки в попередні часи, очевидно, можемо у зв'язку з виходом у 2001 році першого тому «Енциклопедії Сучасної України».

З огляду на зазначене вище, окремої ваги набуває міркування про те, що підготовка в наші дні паперової версії таких видань, як «Енциклопедія Сучасної України», цілком доречна. Наявність друкованих томів, збереження традицій класичної енциклопедистики було б некоректно вважати ознакою консервативності загальних енциклопедій. Водночас процес формування таких видань нині може й повинен ґрунтуватися на електронних базах даних і враховувати прогресивні тенденції підготовки сучасних онлайн-енциклопедій. У майбутньому доволі реально очікувати на появу загальної бази знань про країни Європи, створеної на основі національних онлайн-енциклопедій. Таке припущення видається можливим і перспективним у зв'язку з політикою Європейського Союзу, що підтримує розвиток національних онлайн-енциклопедій [66], реагуючи в такий спосіб на зростання кількості випадків дезінформації в медіапросторі, зокрема й у «Вікіпедії».

Загалом кореляція паперового й електронного форматів виходить за межі енциклопедистики й стосується книговидавництва загалом, де відхід у небуття друкованих видань найближчим часом всерйоз ніхто не розглядає.

У кінці 2019 року в світі з'явилася значна проблема – спалах коронавірусної інфекції COVID-19. У переважній більшості країн світу для боротьби з пандемією цієї хвороби почали запроваджувати карантинні обмеження, що спричинили домінування дистанційної форми діяльності людей – навчання, робота і навіть дозвілля набули віртуального характеру завдяки сучасному розвитку комп'ютерних технологій і мережі Інтернет. Та попри посилення в сучасному світі цифрової

трансформації, що втілюється в дедалі активнішому проникненні електронних технологій у всі сфери життя суспільства, паперові книги не втрачають своєї актуальності.

Окремі спостереження над продажем книжкових видань у світі фіксують дещо неочікувані результати: в часи пандемії коронавірусної інфекції, коли до крамниць потрапити неможливо, паперові видання демонструють тенденцію зростання їхньої популярності над електронними – йдеться, зокрема, про збільшення у 2020 році на тлі попередніх років різниці між придбанням паперових і електронних книг на користь перших [67].

В Україні, як свідчить розвідка фахівців Українського інституту книги, ситуація дещо інша: карантин негативно вплинув на купівлю книжок. Якщо у 2018 році 40% населення до 60 років придбало хоча б одну книжку, то у 2020 році таких лише 34%. Зменшилося число тих, хто купував 1–5 книг, водночас кількість тих, хто придбав 6 і більше книг, залишилася стабільною. Електронні книги купили лише 2%, а аудіокниги – 1% споживачів. При цьому сукупність тих, хто замовляв книжки онлайн, також не збільшилася, ймовірно, через те, що дистанційне їх замовлення вимагає додаткової плати за доставку. Автори стверджують, що причиною зменшення частоти купівлі книг є зниження зайнятості та доходів населення (навіть якщо доходи лишилися на тому ж рівні, люди не квапляться витратити гроші на книжки через невизначеність майбутнього й надають перевагу безкоштовному дозвіллю) [68, с. 68–69].

Окрім придбання книжок, у розвідці аналізують і читання. Так, серед усіх респондентів (разом із тими, хто ніколи не читає книжок, а таких аж 29%) 39% – це ті, хто читає паперові книжки. Частка читачів, що користуються паперовими та електронними книгами (зокрема й аудіокнигами), становить 27%. Прихильники винятково електронних форматів – це лише 5%. Електронні книги найчастіше читають зі смартфона 69%, 19% – із планшета, 17% – з комп'ютера або ноутбука і 7% – із пристрою для читання книжок [там само, с. 83].

Та енциклопедії не читають – ними, як і словниками, користуються за потреби. Читання сторінка за сторінкою тексту друкованого і такого, що відображається на екрані монітора комп'ютера, планшета чи смартфона, для багатьох людей не те саме. Багато хто відчуває неабияку насолоду від дотику до паперу чи навіть його запаху. Можна також часто почути, що читання паперової книги значно приємніше для зору й не так шкідливе для нього порівняно з читанням з електронного носія. Припускають, що кожне наступне покоління буде краще пристосовуватися до читання з дисплеїв, ніж попереднє.

Подібною та все ж іншою є ситуація з енциклопедіями, оскільки звернення до їх статей зазвичай є нетривалим у часі й майже не порушує проблеми зручності читання та його впливу на здоров'я очей, однак загострює інше питання – габаритність енциклопедичних видань, адже вони вимагають великого простору для зберігання, бо здебільшого складаються з комплекту томів книг великих розмірів. Від цього залежить і їхня ціна, що в основному вища, ніж художньої літератури. Це означає, що енциклопедичні видання як один із сегментів книговидавництва можуть мати істотні відмінності щодо тенденцій розвитку, кореляції книжкових форматів тощо. Щоб з'ясувати це, потрібні цілеспрямовані соціологічні дослідження, присвячені саме енциклопедичним виданням.

Прикметно, що в згаданому вище дослідженні отримано невітніші дані щодо впливу карантину на продаж і читання паперових енциклопедій і словників. У 2018 році їхніми покупцями були 3% респондентів, а в 2020-му – 2%. У 2018 році довідковою літературою користувалися 10% респондентів, а у 2020-му – удвічі менше (5%) [там само, с. 86]. На цьому тлі дещо інший вигляд демонструє електронна енциклопедистика. Так, кількість звернень до української «Вікіпедії»²⁸ та онлайн-версії «Енциклопедії Сучасної України»²⁹ у 2020 році виявилася найбільшою за всі роки.

²⁸Див.: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/31/243548/> (переглянуто: 25.05.2021).

²⁹Див.: <http://esu.com.ua/news.php?id=44> (переглянуто: 25.05.2021).

Основною тенденцією кінця 20 – початку 21 ст. стала заміна енциклопедичних видань паперового формату на електронний, що відкрило широкі можливості для їхніх користувачів і поставило нові вимоги перед редакторами та авторами енциклопедій. Перші електронні версії енциклопедій були копіями (іноді доповненими) друкованих видань. Із часом з'являлися самостійні оригінальні мультимедійні та інтерактивні інформаційні портали, що стали новою віхою в розвитку довідкових видань. В Україні електронна енциклопедистика розвивається як окремих напрям енциклопедичної справи й не замінює традиційні друковані паперові енциклопедії, хоч і вносить певні інновації в їхню підготовку.

Бібліографія

1. Voronka H. V. History of European and Ukrainian reference works. *Young Scientist*. 2015. No. 5 (4). P. 162–168.
[Воронка Г. В. Історія довідкових видань Європи та України. *Молодий вчений*. 2015. № 5 (4). С. 162–168].
2. Zhelezniak M. H. Ukrainian online encyclopedias: development trends and place in the information space of our state. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2017. Vol. 8–9. P. 7–21. <https://doi.org/10.37068/evu.8-9.1>
[Железняк М. Г. Українська електронна енциклопедистика: тенденції розвитку та місце в інформаційному просторі держави. *Енциклопедичний вісник України*. 2017. Вип. 8–9. С. 7–21].
3. Zhezhnych P., Hirniak M. Osoblyvosti formuvannia entsyklopedii v suchasnykh umovakh rozvytku informatsiinykh tekhnolohii (Features of encyclopedia building in view of information technology progress). *Computer sciences and information technologies*. 2012. No. 732. P. 399–405.
[Жежнич П., Гірняк М. Особливості формування енциклопедії

в сучасних умовах розвитку інформаційних технологій. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Комп'ютерні науки та інформаційні технології. 2012. № 732. С. 399–405].

4. Chernysh N. I. *Narysy z istorii ukrainskoj entsyklopedychnoi spravy* (Reflections on the history of encyclopedistics in Ukraine). Lviv: Piramida, 2018. 347 p.

[Черниш Н. І. Нариси з історії української енциклопедичної справи. Львів: Піраміда, 2018. 347 с.].

5. Demska-Budzuliak L. Digital information resources of the modern literary studies. *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2020. Vol. 12. P. 31–43. <https://doi.org/10.37068/evu.12.3>

[Демська-Будзуляк Л. Цифрові довідкові ресурси сучасного літературознавства. Енциклопедичний вісник України. 2020. Вип. 12. С. 31–43].

6. Keiderling T. *Der Brockhaus*. In: *Grosse Lexika und Wörterbücher Europas: Europäische Enzyklopädien und Wörterbücher in historischen Porträts* / ed. U. Hass. Berlin: De Gruyter, 2011. S. 193–210.

7. Bentzen N. Europe's online encyclopaedias. Equal access to knowledge of general interest. Brussels: European Parliamentary Research Service, 2018. 40 p. <http://doi.org/10.2861/002977>

8. Osipov Y. *Mesto entsyklopedii v sovremennom mire* (The place of encyclopedias in the current world). *The Journal of Encyclopaedic Studies*. 2013. Vol. 3. P. 4–8.

[Осипов Ю. Место энциклопедий в современном мире. Вопросы энциклопедистики. 2013. Вып. 3. С. 4–8].

9. Kumar S., West R., Leskovec J. Disinformation on the Web: Impact, Characteristics, and Detection of Wikipedia Hoaxes. In: *WWW'16: Proceedings of the 25th International Conference on World Wide Web 2016*. Geneva: International World Wide Web Conferences Steering Committee. P. 591–602. <https://doi.org/10.1145/2872427.2883085>

10. Giles J. Internet encyclopaedias go head to head. *Nature*. 2005. Vol. 438. P. 900–901. <https://doi.org/10.1038/438900a>

11. Kozyr Y., Dubinina M. Wikipedia in informational struggle between Ukraine and Russia. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*. 2017. Vol. 42. P. 307–314.

[Козир Ю., Дубініна М. Вікіпедія в інформаційному протистоян-

- ні України і Росії. Вісник Львівського університету. Серія Журналістика. 2017. Вип. 42. С. 307–314].
12. Greenstein S., Zhu F. Do Experts or Collective Intelligence Write with More Bias? Evidence from Encyclopædia Britannica and Wikipedia. *Harvard Business School Working Paper*. 2016. No. 15-023. P. 1–39.
 13. Ishchenko O. S. On violation and protection of the information ecosystem in national encyclopedias (review of the report on national online encyclopedias in Europe by the European Parliamentary Research Service). *The Encyclopedia Herald of Ukraine*. 2018. Vol. 10. P. 19–30. <https://doi.org/10.37068/evu.10.2>
[Щенко О. С. Про порушення і захист «екології» енциклопедичних знань (огляд звіту Центру досліджень Європейського парламенту про національні онлайн-енциклопедії в країнах Європи). *Енциклопедичний вісник України*. 2018. Вип. 10. С. 19–30].
 14. Andreiko G. P. *Ekologija informatsionnogo prostranstva: lektcionnyi kurs (Ecology of information environment: lecture course)*. Kharkiv, 2015. 112 p.
[Андрейко Г. П. *Экология информационного пространства: лекционный курс*. Харьков, 2015. 112 с.].
 15. Kobilnyk B., Hizun A. Rol informatsiino-psykholohichnykh vplyviv u informatsiinii viini (The role of informational and psychological impact in information warfare). In: *Aktualni zadachi ta dosiahnennia u haluzi kiberbezpeky: Proceedings of the Ukrainian Scientific Conference*. Kropyvnytskyi: Central Ukrainian Technical University, 2016. P. 28–29.
[Кобільник Б., Гізун А. Роль інформаційно-психологічних впливів у інформаційній війні. У кн.: *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / КНТУ*. Кропивницький, 2016. С. 28–29].
 16. Ruban A. Modern information communications and their influence on mass political consiousness and human health. *Young Scientist*. 2017. No. 9.1 (49.1). P. 143–147.
[Рубан А. Сучасні інформаційні комунікації та їх вплив на масову політичну свідомість і здоров'я людини. *Молодий вчений*. 2017. № 9.1 (49.1). С. 143–147].
 17. Bolstad E., Pettersen S. How to build an Encyclopedia for the 21st Century: Lessons learned from The Great Norwegian Encyclopedia. *Studia Lexico-*

- graphica. 2019. Vol. 13 (24). P. 153–171. <https://doi.org/10.33604/sl.13.24.5>
18. Sprūde V. Enciklopēdija Latvijā ir valsts atbildība. Saruna ar Valteru Ščerbinski (The Latvian Encyclopedia is the responsibility of the state. Dialog with Walters Ščerbinskis). *Latvijas Avīze*. 2019, Oct. 29. <https://www.la.lv/enciklopedija-latvija-ir-valsts-atbildiba>
 19. Pavlusha T. Elektronna entsyklopediia knyzhkovoï spadshchyny Ukrainy (The Electronic Encyclopedia of Book Heritage of Ukraine). *Library Journal*. 1996. No. 2. P. 3–7.
[Павлуша Т. Електронна енциклопедія книжкової спадщини України. *Бібліотечний вісник*. 1996. № 2. С. 3–7].
 20. Dobko T. V. Ukrainian encyclopedias in the digital format. In: *Proceedings of the 3 International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies* / ed. M. H. Zhelezniak. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2014. P. 46–50. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.5>
[Добко Т. В. Українська енциклопедія в електронному середовищі. *Українська енциклопедистика*. У кн.: *Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика»* / за ред. М.Г. Железняка. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. С. 46–50].
 21. Boriak H. V., Papakin H. [V.Vidkryti](#) entsyklopedychni humanitarni resursy v Interneti (Open encyclopedic humanitarian resources in Internet). *Spetsialni istorychni dystsypliny*. 2013. Vol. 21. P. 73–89.
[Боряк Г. В., Папакін Г. В. Відкриті енциклопедичні гуманітарні ресурси в Інтернеті. *Спеціальні історичні дисципліни*. 2013. Вип. 21. С. 73–89].
 22. Tarasiuk V. The database of The Encyclopedia of Modern Ukraine, its main components and functions. In: *Proceedings of the 3 International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies*. Ed. M. H. Zhelezniak, Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2014. P. 164–170. <https://doi.org/10.37068/ue.2013.21>
[Тарасюк В. Електронна база «Енциклопедії сучасної України» і її основні компоненти та функції. У кн.: *Українська енциклопедистика*. *Матеріали 3-ї Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика»* / за ред. М.Г. Железняка, Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. С. 164–170].
 23. Zhelezniak M. H., Katsalap R. H. Online version of the Encyclopedia of Modern Ukraine: about the beginning of the project. *The Encyclopedia*

- Herald of Ukraine*. 2015. Vol. 6–7. P. 28–32. <http://doi.org/10.37068/evu.6-7.6>
[Железняк М. Г., Кацалап Р. Г. Онлайн-версія «Енциклопедії сучасної України»: до початку реалізації проекту. Енциклопедичний вісник України. 2015. Вип. 6–7. С. 28–32].
24. *Slovnkyu ukrainskoi movy: 1596–2018: bibliohrafichnyi pokazhchyk* (Dictionaries of the Ukrainian language: 1596–2018: bibliographic index) / ed. D. Pylypchuk. Kyiv: Prosvita, 2020. 1072 p.
[Словники української мови: 1596–2018: бібліографічний покажчик / упорядн. Д. Пилипчук. Київ: ВЦ «Прогрес», 2020. 1072 с.].
25. *Ukrainian encyclopedias: typology, style, functions* / ed. Y. S. Yatskiv. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2018. 150 p.
[Українські енциклопедії: типологія, стиль, функції / відп. ред. Я. Яцків. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. 150 с.].
26. Davydenko V. I. *Dosiahnennia suchasnoi ukrainskoi leksykohrafi* (Achievements in contemporary Ukrainian lexicography). In: *Challenges of philological sciences, intercultural communication and translation studies in Ukraine and EU countries: Proceedings of the conference*. Venice: Baltija Publishing, 2020. P. 21–25. <http://doi.org/10.30525/978-9934-588-90-7-4>
[Давиденко В. І. Досягнення сучасної української лексикографії. У кн.: *Challenges of philological sciences, intercultural communication and translation studies in Ukraine and EU countries: conference proceedings*. Venice: Baltija Publishing, 2020. С. 21–25].
27. Lisina S. O. *Ukrainski entsyklopedii z humanitarnykh nauk: do pytannia pro stan rozvytku* (Ukrainian encyclopedias on humanities: analysis of their development). *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Historical Sciences*. 2020. Vol. 31 (3). P. 203–214. <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2020/3.32>
[Лісіна С. О. Українські енциклопедії з гуманітарних наук: до питання про стан розвитку. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Історичні науки*. 2020. Т. 31. № 3. С. 203–214].
28. Ishchenko O. S. *An attempt of quantitative analysis of Ukrainian regional encyclopedias (based on the Corpus of Ukrainian Encyclopedias)*. In: *Proceedings of the 5th International Conference on Ukrainian Encyclopedia Studies* / ed. M. H. Zhelezniak, Kyiv: NASU Institute of Encyclopedic Research, 2017. P. 50–56. <http://doi.org/10.37068/ue.2017.5>
[Іщенко О. С. Спроба кількісної характеристики українських

регіональних енциклопедій (за даними бібліографічної бази «Корпус енциклопедичних видань України»). У кн.: Українська енциклопедистика. Матеріали 5-ї Міжнародної наукової конференції «Українська енциклопедистика» / за ред. М.Г. Железняка, Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2017. С. 50–56].

29. Ivashchenko V., Horbenko H., Hidenko S. The TERM_IN Terminographic Database in Cross-Slavonic Dialogue: Architectonics and Designing. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslavlje*. 2020. Vol. 6 (2). P. 669–691. <https://doi.org/10.31724/rihjj.46.2.12>

[Іващенко В., Горбенко Г., Гіденко С. Термінографічна база даних TERM_IN у міжслов'янському діалозі: архітектоніка та проектування. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslavlje*. 2020. Vol. 6 (2). P. 669–691].

30. Shevchenko L. S. Formuvannia profesiinykh znan maibutnix kvalifikovanykh robitnykiv zasobamy multymedia (Formation of professional knowledge of future professionals by multimedia tools): PhD thesis (Pedagogy). Vinnytsia, 2006. 20 p.

[Шевченко Л. С. Формування професійних знань майбутніх кваліфікованих робітників засобами мультимедіа: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Вінниця, 2006. 20 с.]

31. Hnedko N. Virtualnyi muzei yak novyi dydaktychnyi zasib navchannia (Virtual museum as a new didactic tool for learning). In: *Informatsiini tekhnolohii v profesiinii diialnosti: proceedings of the 7th Conference*. Rivne: Rivne State University of the Humanities, 2013. P. 13–14.

[Гнедко Н. Віртуальний музей як новий дидактичний засіб навчання. У кн.: Матеріали 7-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності». Рівне: РВВ РДГУ, 2013. С. 13–14].

32. Pavlova N., Shrol T. Okremi aspekty pidhotovky studentiv do roboty nad multymediinymy proektamy (Some aspects of preparing students to work on multimedia projects). In: *Informatsiini tekhnolohii v profesiinii diialnosti: Proceedings of the 9th Conference*. Rivne: Rivne State University of the Humanities, 2015. P. 86–88.

[Павлова Н., Шроль Т. Окремі аспекти підготовки студентів до роботи над мультимедійними проектами. У кн.: Матеріали 9-ї

- Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності». Рівне: РВВ РДГУ, 2015. С. 86–88].
33. Vysotska L. Information and educational environment creation in vocational education and training institutions of service sphere. *Professional Pedagogics*. 2018. Vol. 15. P. 116–123. <https://doi.org/10.32835/2223-5752.2018.15.116-123>
- [Висоцька Л. Створення інформаційно-освітнього середовища в закладах професійної освіти сфери обслуговування. *Професійна педагогіка*. 2018. Вип. 15. С. 116–123].
34. Voitovych I. S., Hnedko N. M. The didactic bases of application of the virtual encyclopedia during the study physical values – the characteristics of personal computers. *Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity*. 2013. Vol. 7. P. 26–30.
- [Войтович І.С., Гнедко Н.М. Дидактичні основи використання віртуальної енциклопедії при вивченні фізичних величин – характеристик персональних комп'ютерів. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2013. Вип. 7. С. 26–30].
35. Malykhin O., Aristova N., Kovalchuk V. Investigation into open educational resources for learning english in developing future philologists' instrumental values. In: *Society. Integration. Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. Rezekne: Rezekne Academy of Technologies, 2019. Vol. 3. P. 512–526. <http://dx.doi.org/10.17770/sie2019vol3.3833>
36. Hrytsenko A. Peculiarities of using information and reference multimedia publications in the process of future history teachers training. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*. 2019. No. 98. P. 90–98. [http://doi.org/10.35433/pedagogy.3\(98\).2019.90-98](http://doi.org/10.35433/pedagogy.3(98).2019.90-98)
37. Peters R. Interaktivitet og historiebevidsthed – den digitale historieformidlings didaktiske potentialer (Interactivity and historical consciousness. The didactic potentials of digital history resources). *K&K – Kultur og Klasse*. 2014. No. 117. P. 39–54. <http://doi.org/10.7146/kok.v42i117.17558>
38. Serdiuk T. I. Mulytmediina elektronna entsyklopediia u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv khoreohrafi (An electronic multimedia encyclopedia for the training of future teachers in choreogra-

phy). *Scientific journal of National Pedagogical Dragomanov University. Theory and methodology of arts education*. 2010. Vol. 10. P. 82–88.

[Сердюк Т. І. Мультимедійна електронна енциклопедія у професійній підготовці майбутніх учителів хореографії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Теорія і методика мистецької освіти*. 2010. Вип. 10. С. 82–88].

39. Gavrilova L. Realizatsiia suchasnykh vymoh do elektronnykh navchalnykh zasobiv u multymediinykh pidruchnykakh z istorii muzychnoho mystetstva (Implementation of modern requirements for e-learning tools in multimedia textbooks on the history of music). *Problems of Modern Teacher Training*. 2014. No. 10 (3). P. 29–34.

[Гаврілова Л. Реалізація сучасних вимог до електронних навчальних засобів у мультимедійних підручниках з історії музичного мистецтва. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10. Ч. 3. С. 29–34].

40. Haslam T. J. Wikipedia and the Humanities in Higher Education: Past Time to Renegotiate the Relationship. *International Journal of Information and Education Technology*. 2017. Vol. 7. No. 4. P. 246–251. <https://doi.org/10.18178/IJJET.2017.7.4.874>

41. Zhelezniak M. H. Capability of the Encyclopedia of Modern Ukraine in progress of the national education area. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, Historical sciences series*. 2020. No. 31. P. 142–150. <https://doi.org/10.25264/2409-6806-2020-31-142-150>

[Железняк М. Г. Потенціал «Енциклопедії Сучасної України» в модернізації освітнього простору держави. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. 2020. № 31. С. 142–150].

42. Meseguer-Artola A., Rodríguez-Ardura I., Ammettler G., Rimbaul-Gilabert E. Learning with Wikipedia in Higher Education: Academic Performance and Students' Quality Perception. In: *Research & Innovation Forum 2019. RIIFORUM 2019. Springer Proceedings in Complexity* / eds. A. Visvizi, M. Lytras. Cham: Springer, 2019. P. 117–124. https://doi.org/10.1007/978-3-030-30809-4_12

43. Sysoieva S. Suchasni aspekty profesiinoi pidhotovky vchytelia (Contemporary features of teacher training). *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*. 2005. No. 49. P. 60–66.

[Сисоева С. Сучасні аспекти професійної підготовки вчителя.

- Вісник Національної академії педагогічних наук України. Педагогіка і психологія. 2005. № 49. С. 60–66].
44. Hulchuk V., Muzychuk K. Use of information network technologies for the professional development of teachers. In: *Informatsiini tekhnolohii v profesiinii diialnosti: Proceedings of the 11th Conference*. Rivne: Rivne State University of the Humanities, 2018. P. 15–16.
[Гульчук В., Музичук К. Використання інформаційних технологій для підвищення кваліфікації вчителів. У кн.: *Матеріали 11-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інформаційні технології в професійній діяльності»*. Рівне: РВВ РДГУ, 2018. С. 15–16].
45. Bocharov B., Voievodina M. *Informatsiini tekhnolohii v osviti (Information technologies in education)*. Kharkiv: Kharkiv National Academy of Municipal Economy, 2015. 197 p.
[Бочаров Б., Воеводіна М. Інформаційні технології в освіті. Харків: ХНУМГ ім. О. Бекетова, 2015. 197 с.].
46. Pinchuk O. P., Luparenko L. A. Protsedura rozghortannia vidkrytoi internet-platforny “Ukrainska elektronna entsyklopediia osvity” (Procedure for deployment of the open Internet platform “Ukrainian Electronic Encyclopedia of Education”). In: *Teoretyko-praktychni problemy vykorystannia matematychnykh metodiv ta kompiuterno-orientovanykh tekhnolohii v osviti ta nauks: Proceedings of the 3rd Ukrainian Scientific Conference*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, 2021. P. 134–137.
[Пінчук О. П., Лупаренко Л. А. Процедура розгортання відкритої інтернет-платформи «Українська електронна енциклопедія освіти». У кн.: *Збірник матеріалів 3-ї Всеукраїнської конференції «Теоретико-практичні проблеми використання математичних методів та комп’ютерно-орієнтованих технологій в освіті та науці»*. Київ: Київський університет ім. Б. Грінченка, 2021. С. 134–137].
47. Muzychko O. Y. The contribution of Southern Ukrainian historians to the development of the encyclopedic case (the second half of the 19 and early 20 centuries). *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliografoznaustvo, knyhoznaustvo*. 2018. Vol. 23 (1). P. 85–96. [http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1\(19\).112926](http://doi.org/10.18524/2304-1447.2018.1(19).112926)
[Музичко О. Є. Внесок південноукраїнських істориків у розвиток енциклопедичної справи (друга половина 19 – початок 20 століття). Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, кни-

гознавство. 2018. Т. 23 (1). С. 85–96].

48. Popyk V. I. Rosiiski knyzhkovyi ta elektronni entsyklopedii, biohrafichni slovnyky ta dovidnyky yak dzherelo formuvannia ukrain-skykh biohrafichnykh naukovo-informatsiinykh resursiv (Russian paper and electronic encyclopedias, biographical lexicons as a basis of incipience of Ukrainian biographical resources). *Biographistica Ukrainica*. 2010. Vol. 6. P. 7–39.
[Попик В. І. Російські книжкові та електронні енциклопедії, біографічні словники та довідники як джерело формування українських біографічних науково-інформаційних ресурсів. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 6. С. 7–39].
49. Yavorskyi H. Ternopil'skyi Entsyklopedychnyi slovnyk (Ternopil Encyclopedic Dictionary). Ternopil: Zbruch, 2004.
[Яворський Г. Передмова. Тернопільський Енциклопедичний Словник: у 4 т. Т. 1. Тернопіль: Збруч, 2004].
50. Corpus of Ukrainian Encyclopedias: Bibliographic Index / eds. M. Zhelezniak, O. Ishchenko. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research, National Academy of Sciences of Ukraine, 2021. doi: <https://doi.org/10.37068/cuebi>
[Корпус енциклопедичних видань України: бібліографічний онлайн-покажчик / укл. М. Железняк, О. Іщенко. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2021].
51. Jerman N., Jecic Z. Science networking: role of online encyclopaedias. *Circumscribe: International Journal for the History of Science*. 2018. Vol. 21. P. 84–95. <https://dx.doi.org/10.23925/1980-7651.2018v21;p84-95>
52. Shvachych H. H., Tolstoi V. V., Petrechuk L. M., Ivashchenko Y. S., Huliaieva O. A., Sobolenko O. V. Suchasni informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii (Modern information and communication technologies. Dnipro). Dnipro: National Metallurgical Academy of Ukraine, 2017. 230 p.
[Швачич Г. Г., Толстой В. В., Петречук Л. М., Іващенко Ю. С., Гуляєва О. А., Соболенко О. В. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Дніпро: НМетАУ, 2017. 230 с.].
53. Usyk V. V., Astapov O. M. Rozrobka elektronnoho pidruchnyka yak odyin iz zasobiv pidvyshchennia efektyvnosti navchannia u vyshchykh uchbovykh zakladakh (An electronic textbook as a tool for increasing the efficiency of education in higher educational institu-

- tions). *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho universytetu Povitrianykh syl*. 2011. Vol. 2. P. 209–212.
- [Усик В. В., Астапов О. М. Розробка електронного підручника як один із засобів підвищення ефективності навчання у вищих учбових закладах. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2011. Вип. 2. С. 209–212].
54. Chernysh N. I. *Ukrainian electronic encyclopedias as a component of the national information environment*. *Bulletin of the Book Chamber*. 2016. No. 2. P. 29–34.
- [Черниш Н. І. Українські електронні енциклопедії як складова національного інформаційного простору. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 2. С. 29–34].
55. Khrushch, L. Z., Kukliak A. S. *Electronic Encyclopedia as a Means of Repeating and Generalizing Knowledge*. In: *The Development of Intellectual Skills and Creative Abilities of Students in the Study Subjects Natural Mathematical Cycle – ITM * 20 Plus 20: Proceedings of the 3rd International Conference*. Sumy: A. S. Makarenko State Pedagogical University, NAPSU Institute of Pedagogy, 2020. P. 158–160.
- [Хрущ, Л. З., Кукляк А. С. Електронна енциклопедія як засіб для повторення та узагальнення знань. У кн.: *Розвиток інтелектуальних умінь і творчих здібностей учнів та студентів у процесі навчання дисциплін природничо-математичного циклу «ІТМ*+плюс – 2020»: матеріали III Міжнародної дистанційної науково-методичної конференції, квітень-травень 2020 р., м. Суми / упоряд. О. С. Чашечникова*; Суми: Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, Інститут педагогіки АПН України, 2020. С. 158–160].
56. Loveland J. *The European Encyclopedia: From 1650 to the Twenty-First Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019. <https://doi.org/10.1017/9781108646390>
57. McGrady R. D. *Consensus-Based Encyclopedic Virtue: Wikipedia and the Production of Authority in Encyclopedias*: PhD thesis (Comm, Rhetoric & Digital Media). North Carolina: North Carolina State University, 2020. 302 p.
58. Zhang D. *China's Digital Nationalism: Search Engines and Online Encyclopedias*. *The Journal of Communication and Media Studies*. 2020.

Vol. 5 (2). P. 1–19. <https://doi.org/10.18848/2470-9247/CGP/v05i02/1-19>

59. Atamanenko A., Martyniuk N. Retsenziia: Z laboratorii tvorennia “Entsyklopedii ukrainoznavstva” / vidp. red. M. Zhelezniak; Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Kyiv, 2018. 352 p. (Review: From the backstage work on the Encyclopedia of Ukraine. Kyiv, 2018. 352 p.). *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, Historical sciences series*. 2019. Vol. 29. P. 140–142.
- [Атаманенко А., Мартинюк Н. Рецензія: З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / відп. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. 2019. Вип. 29. С. 140–142].
60. From the backstage work on the Encyclopedia of Ukraine / ed. M. H. Zhelezniak. Kyiv: The NASU Institute of Encyclopedic Research, 2018. 352 p. <https://doi.org/10.37068/b/9789660286665>
- [З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства» / відп. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с.]
61. Holmberg L. Why Explore Stranded Encyclopedias? *Stranded Encyclopedias, 1700–2000. New Directions in Book History* / eds. L. Holmberg, L., M. Simonsen. Cham: Palgrave Macmillan, 2021. https://doi.org/10.1007/978-3-030-64300-3_1
62. Development of the World Internet Media. *World Internet Development Report 2017*. Berlin, Heidelberg: Springer, 2017. P. 199–233. https://doi.org/10.1007/978-3-662-57524-6_7
63. Zhelezniak M., Ishchenko O. Online encyclopedias worldwide on annexed Crimea. In: *Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: XII. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik*. München: Verlag Otto Sagner, 2022 (in print).
- [Железняк М., Іщенко О. Зарубіжні онлайн-енциклопедії про анексований Крим. У кн.: *Діалог мов – діалог культур. Україна і світ: Матеріали VIII Міжнародної наукової інтернет-конференції з україністики*. Мюнхен: Отто Загнер, 2022 (у друці)].
64. Zhelezniak M., Ishchenko O. Ukrainiyski Krym u rosiiskykh entsyklopediiakh (Ukrainian Crimea in Russian encyclopedias). In: *Krym u koor-dynatakh istorii: zbirnyk materialiv 2 naukovoho seminaru* / red. I. Stepanets, O. Mashevskiy, O. Kupchuk. Kyiv: Kyiv University Press, 2021.

Р. 123–130.

[Железняк М., Іщенко О. Український Крим у російських енциклопедіях. У кн.: Крим у координатах історії: збірник матеріалів 2-го наукового семінару / упорядн.: І. Степанець, О. Машевський, О. Купчик. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. С. 123–130].

65. Kubijovuč V., Markus V. Dvi ukrainski entsyklopedii (Two ukrainian encyclopedias). New York: Prolog, 1961.

[Кубійович В., Маркус В. Дві українські енциклопедії. Нью-Йорк: Пролог, 1961].

66. Bentzen N. Protecting, promoting and projecting Europe's values and interests in the world: Briefing paper of European Parliament. Brussel, 2020. 12 p.

67. Richter F. This survey shows that people prefer printed books – even in the digital age. *World Economic Forum*. 2021, Apr. 29. <https://www.weforum.org/agenda/2021/04/printed-books-vs-e-books-which-is-the-most-popular>

68. Volosevych I., Shurenkova A. Zvit za rezultatamy vseukrainskoho sotsiologichnoho doslidzhennia «Chytannia v konteksti mediaspozhyvannia ta zhyttiekonstruiuvannia» (Case report of sociological study “Reading in the context of media consumption and life construction”). Kyiv: Ukrainian Book Institute, 2020. 181 p.

[Волосевич І., Шуренкова А. Звіт за результатами всеукраїнського соціологічного дослідження «Читання в контексті медіаспоживання та життєконструювання». Київ: Український інститут книги, 2020. 181 с.].